

Ilona Tragel (Tartu Ülikool), Piret Piiraja (Tartu Ülikool), 2010

E-kursuse "**Tuntud keeleteadlasi ja koolkondi**" materjalid

Aine maht 3 EAP

Ilona Tragel (Tartu Ülikool), Piret Piiraja (Tartu Ülikool), 2010

Daniel Isaac Slobin

Daniel Isaac Slobin (sünd. 7. mail 1939) on emeriitprofessor psühholoogia ja lingvistika instituudis California Berkeley Ülikoolis. Oma teaduslikeks huvideks nimetab ta lapse keelelist ja kognitiivset arengut, sotsiolingvistikat, keeletüpoloogiat ja viipekeelt (vt täpsemalt kodulehekülge <http://psychology.berkeley.edu/faculty/profiles/dslobin.html>). Kognitiivsust ja funktsionaalsust pooldava psühholingvistina tegeleb ta keele omandamise ja lingvistilise tüpoloogia uurimisega. Sellest tulenevalt võib tema tööde hulgas lapsekeele kohta leida eelkõige keeltevahelisi võrdlusi ja psühholingvistilisi käsitlusi. Samuti on D. Slobin põhjalikult uurinud ruumisuhteid ja liikumise väljendamist (liikumisverbid), liigitades keeled selle järgi, kuidas keeliti liikumissuundi mõistestatakse.

D. Slobin sai bakalaureusekraadi psühholoogia erialal Michigani Ülikoolis 1960. aastal ja magistri- ning doktorikraadi kaitses ta Harvardi Ülikoolis vastavalt 1962. ja 1964. aastal. Alates doktorikraadi kaitsmisest 1964. aastal on ta töötanud pidevalt Berkeley Ülikooli psühholoogia ja lingvistika instituudis, alates 2004. aastast tegutseb ta keeleuurimise valdkonnas emeriitprofessorina. Lisaks on D. Slobin olnud külalisprofessor näiteks Stanfordi Ülikoolis ning ka mitmetes teistes ülikoolides üle maailma, sealhulgas Iisraelis Tel Avivi Ülikoolis, samuti mitmel pool Euroopaski (Max Plancki instituudis).

Maailmas tuntud keeleteadlasena on D. Slobin kuulunud paljude teadusrühmituste juhtimisplatvormile, kusjuures isegi praegu emeriitprofessorina tegutsedes kuulub ta Max Plancki psühholingvistika instituudi teadusnõukogusse (alates aastast 1990) ja on Berkeley Ülikooli Lapsekeele uurimise labori juhataja (alates aastast 1988). Praegusel ajal võib D. Slobini nime ja tööpanuse leida selliste teadusajakirjade ja -väljaannete toimetuskolleegiumides, nagu *International Journal of Bilingualism* (1997-); *Journal of Child Language* (1974-93, 1997-); *Language Learning and Development* (2003); *Languages, Interaction & Acquisition* (2009-); *Linguistic Typology* (2001-); *Sign Language & Linguistics* (1998-); John Benjamin: *"Typological Studies in Language"* (1982-); *"Human Cognitive Processing"* (1998-); *"Classics in Psycholinguistics"* (1978-); Curzon Press Series: *"Asian Linguistics"* (1998-).

D. Slobin esindab põhiolemuselt psühholingvistilist keeleomandamiskäsitlust ja tema poolt sõnastatud operatsiooniprintsiipe on väga palju tsiteeritud. Sellele tuginevad kasutuspõhise keeleomandamise pooldajad, nagu nt Tomasello, MacWhinney, Dabrowska.

Kõige olulisemat välja tuues võib väita, et D. Slobin on keeleteaduse maastikule jäädvustatud keele omandamise uurimise valdkonda kuuluva mõistega – [operatsiooniprintsiibid](#) (ingl k. *Operating Principles*). Selle all on mõeldud keele konstrueerimise protseduure ehk üldkognitiivseid operatsiooniprintsiipe, mille ülesanne on nii keeleüksuste tajumine, analüüsimine kui ka kasutamine. D. Slobini (1985) järgi on varase grammatilise arengu analüüsi eesmärk defineerida ühelt poolt [semantiline ruum](#) (ingl k. *semantic space*), mille kaudu mõisted-tähendused on määratavad, ning [formaalne ruum](#) (ingl k. *formal space*), kus allomorfid ja konstruktsioonitüübid suhtestuvad üksteisega ja paigutuvad sõnavormidesse. [Operatsiooniprintsiibid](#) funktsioneerivad mõlema ruumi sees ja nende ruumide vahel

ning nende abil laps konstrueeribki keele (Slobin 1985: 1163).

Inglise keelt emakeelena kõnelev D. Slobin on oma uurimustes vältinud nn anglo-kesksust. 1992. aastal kirjutab D. Slobin enda poolt toimetatud kogumiku „*The crosslinguistic study of language acquisition, vol 3*“ sissejuhatuses, et vähemalt kuni 1980. aastani olid lapsekeele-alased teadusartiklid valdavalt anglo-kesksed ning seetõttu avaldab lootust, et üleilmselt leviv ajakiri *Journal of Child Language* kajastaks järjest rohkem ka teiste keelte uurimusi. Vähemalt 1990. aasta lõpuks oligi nimetatud ajakirjas inglise keelt käsitlevaid artikleid vaid umbes pooled ja ülejäänud ruum jäi siis teiste keelte jaoks.

Valik töid:

Slobin, D. I. (1985, 1992, 1997). *The crosslinguistic study of language acquisition*. Vol.1: The Data (1985); Vol.2: Theoretical issues (1985); Vol.3 (1992); Vol.4 (1997); Vol.5: Expanding the contexts (1997). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Slobin, D. I. (1985). Crosslinguistic evidence for the Language-Making Capacity. In D. I. Slobin (Ed.), *The crosslinguistic study of language acquisition*. Vol.2: Theoretical issues (pp.1157-1256). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Slobin, D. I. (1993). Adult language acquisition: A view from child language study. In C. Perdue (Ed.), *Adult language acquisition: cross-linguistic perspectives* (pp.239-252). Cambridge: Cambridge University Press.

Berman, R. A., & Slobin, D. I. (1994). *Relating events in narrative: Across linguistic developmental study*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Slobin, D. I. (2001). Form function relations: how do children find out what they are? In M. Bowerman, & Levinson, S.C. (Ed.), *Language acquisition and conceptual development* (pp.406-449). Cambridge: CUP.

Ülevaate koostas *Sirli Parm*

Adele Eva Goldberg (s 9. nov 1963)

Adele E. Goldberg on alates 2004. aastast professor Princetoni Ülikoolis, varem on ta uurimistööd teinud Stanfordin, Illinoisi ja California San Diego Ülikooli juures. Ta on olnud ajakirja *Cognitive Linguistics* peatoimetaja (2004-2007), kuulunud ajakirjade *Language* (2002-2005) ja *Cognitive Science* (2004–2006) toimetuskolleegiumi ning mitme maineka raamatusarja toimetajate ja retsensentide hulka (nt John Benjaminsi kirjastuse sari „*Constructional Approaches to Language*“, alates 2002. a).

Ülikoolis on Goldberg õpetanud nii semantikat, süntaksit, keeleteaduse aluseid kui psühholingvistikat, vanematele õppeastmetele ka spetsiifiliselt tema uurimisalaga (argumentstruktuurid) seotud kursusi. Oma teaduslikeks huvialadeks peab eelkõige keelepsühholoogiat, argumentstruktuure, vormi-tähenduse paarikute omandamist, konstruktsioonide primimist (constructional priming, vt sõnastkust '[praimimine](#)').

Adele Goldberg on keeleteaduse valdkonnas eelkõige tuntud [konstruktsioonigrammatika](#) kui teoreetilise suuna ühe nimekaima järgija ja

arendajana. Kuna Goldberg n-ö kasvas keeleteadlaseks Berkeley ülikooli lingvistika osakonnas, mis on omamoodi kognitiivse keeleteaduse kants – Goldbergiga akadeemiline haridustee algas hoopis Pennsylvania ülikoolis, kus ta omandas bakalaureuse kraadi lingvistikast mõnevõrra kaugel seisval erialal: matemaatikas ja filosoofias (1985) – jagab [konstruktsioonigrammatika](#) mitmeid laias mõttes kognitiivsesse keeleteadusesse kuuluvaid ideid, nt :

- leksika ja süntaksi terava vastanduse puudumine;
- tähenduse omistamine ka grammatilistele ning sõna ja fraasitasandist suurematele üksustele;
- täissünonüümia puudumine keeles, mis on otseselt seotud ka teooria ühetasandilisusega, st ei vastandata süva- ja pindstruktuuri keeles nagu generatiivses grammatikas, samas seob konstruktsioonigrammatikat GG-ga konstruktsioonide formaliseerimine;
- ei lähe vastuollu üldtunnustatud arusaamadega [grammatisatsiooniteooriast](#) (kui vaadelda konstruktsioone ja nende tekkimist diakroonilisest aspektist).

Tähtsamaid märksõnu, mida seoses Goldbergiga välja tuua ongi **konstruktsiooni** mõiste, mis on defineeritud järgnevalt: [Konstruktsioon](#) on selline vormi ja tähenduse paar, mille kas vormi ja/või tähenduse mingi aspekt ei ole otseselt ennustatav selle üksuse komponentide põhjal. Nii ongi [konstruktsioon](#) konstruktsioonigrammatikas põhiliseks keeleüksuseks, millest nähakse keelt koosnev, ning [konstruktsioon](#) võib olla iga tasandi keeleüksus (süntaksist morfoloogiani). Näiteks eesti keele keeldkonstruktsioon (mis sa tast torgid), aga ka fraasid, sõnad, morfeemid, sest ka need omandatakse tähenduse-vormi paarikutena.

Goldbergi suurimad mõjutajad/mentorid Berkeleys olidki tema juhendaja George Lakoff, Charles Fillmore ja Paul Kay, kelle uurimustele ta oma uurimistöös konstruktsioonidega suures osas on tuginenud. Goldbergiga teos „Constructions – A Construction Grammar Approach to Argument Structure“ (1995), mida võib pidada [konstruktsioonigrammatika](#) aabitsaks, ongi välja kasvanud tema doktoriväitekirjast. Raamat on muide tõlgitud ka jaapani, korea ja hiina keelde. Nimetatud teose eessõnas tänab lisaks nimetatutele veel nii mõndagi väga nimekat keeleteadlast (sh Eve Sweetser, Dan Slobin). Fillmore'i ja Kay endi [konstruktsioonigrammatika](#) õpik on senini ilmumata, kuid poolikul kujul kättesaadav Berkeley ülikooli kodulehel (otselink: <http://www.icsi.berkeley.edu/~kay/bcg/ConGram.html>).

Seni viimane raamat ilmus Goldbergilt 2006. aastal ja kannab pealkirja „Constructions at work: the nature of generalization in language“.

William Croft (sündinud 1953)

William Croft on USA keeleteadlane, kes on maailmas tuntud eelkõige [konstruktsioonigrammatika](#) ühe haru - radikaalse [konstruktsioonigrammatika](#) - loojana. Oma uurimishuvidena nimetab Croft keeletüpoloogiat, semantikat (eriti verbi semantikat), kognitiivset lingvistikat, konstruktsioonigrammatikat ja keelemuutusi.

Doktorikraadi sai W. Croft 1986. aastal Stanfordini ülikoolis. Väitekiri, mille pealkirjaks oli *Categories and relations in syntax: clause-level organization of information*, valmis Joseph H. Greenbergi juhendamisel. Peale doktorikraadi kaitsmist asus W. Croft tööle Michigani ülikooli, kuhu jäi aastani 1993. Aastatel 1994-2005 viibis Croft Suurbritannias, kus töötas Manchesteri ülikooli juures. Seejärel naasis ta USA-sse ning töötab alates 2006. aastast tänaseni New Mexico Ülikoolis USA-s.

W. Croft osaleb mitmete organisatsioonide tegevuses. Ta on Keeletüpoloogia Ühenduse (*Association for Linguistic Typology*) asutajaliige, Ameerika Keeleteaduse Ühenduse (*Linguistic Society of America*) liige, Suurbritannias töötamise ajal aastatel 1994-2005 ka Suurbritannia Keeleteaduse Ühenduse (*Linguistics Association of Great Britain*) liige. Ta kuulub sellistesse organisatsioonidesse nagu Põhja- ja Lõuna-Ameerika Põliskeelte Uurimise Ühendus (*Society for the Study of the Indigenous Languages of the Americas*), Rahvusvahelise Kognitiivse Lingvistika Ühendus (*International Cognitive Linguistics Association*) ning ühendus *International Society for the History, Philosophy and Social Studies of Biology*. Samuti on ta tegev suure hulga ajakirjade toimetustes, sh *Studies in Language*, *Languages of the World*, *Cognitive Linguistics* ja *Constructional Approaches to Language*.

W. Croft on kirjutanud ka raamatuid. Aastal 1990, kõigest neli aastat peale doktoriväitekirja kaitsmist ilmus sarjas *Cambridge Textbooks in Linguistics* tema keeletüpoloogia õpik *Typology and Universals*. 2003. aastal on sellest ilmunud juba teine väljaanne. Aastal 2000 ilmus raamat keelemuutuste teemal pealkirjaga *Explaining language change: an evolutionary approach*. Crofti tõenäoliselt olulisim teos, radikaalset konstruktsioonigrammatikat tutvustav *Radical Construction Grammar: syntactic theory in typological perspective* ilmus aastal 2001. Lisaks sellele on Croft koos D. A. Cruse'iga kirjutanud kognitiivse lingvistika põhialuseid tutvustava õpiku *Cognitive Linguistics*, mis ilmus aastal 2003 sarjas *Cambridge Textbooks in Linguistics*. Järgnevalt on esitatud nimekiri ilmunud raamatutest kronoloogilises järjestuses:

- 1990 – *Typology and Universals (Cambridge Textbooks in Linguistics)*
- 2000 – *Explaining language change: an evolutionary approach*
- 2001 – *Radical Construction Grammar: syntactic theory in typological perspective*
- 2003 – *Typology and universals, second edition (Cambridge Textbooks in Linguistics)*
- 2004 – W. Croft and D. A. Cruse *Cognitive linguistics (Cambridge Textbooks in Linguistics)*

Keeleteaduses on Croft tuntud [konstruktsioonigrammatika](#) ühe edasiarenduse - radikaalse [konstruktsioonigrammatika](#) - loojana. Radikaalse

[konstruktsioonigrammatika](#) seisukoht on, et grammatilised kategooriad on ära määratud konstruktsioonide poolt ning ainukesed süntaktilised struktuurid on osaterviku suhted konstruktsiooni ja seda moodustavate süntaktiliste elementide vahel. Konstruktsioonid aga on keeletespetsiifilised ja seetõttu on ka kogu süntaktiline struktuur keeletespetsiifiline. Universaale võib leida ainult viisis, kuidas keeltes tähendusi ja vorme ühendatakse.

Töö kõrvalt leiab W. Croft aega ka mitmete hobide jaoks. Ta on tegev organisatsioonis *Save the Redwoods League*, mille eesmärgiks on päästa hävimisest Ameerika sekvoiametsad. Oma kodulehe andmetel armastab Croft ka ise metsades matkamas käia. Lisaks sekvoiade kaitsmisele huvitub ta rahvatantsust ning on selles küllalt kõrgel tasemel, mida tõestab töö Michigani ülikooli rahvatantsu klubi juhendajana aastatel 1987-1992. Kuid sellega W. Crofti tegevus väljaspool keeleteadust veel ei piirdu. Tema huvi klassikalise ja vanamuusika vastu on õhutanud teda osalema produtsendi ja teadustajana vanamuusika saadete tegemisel mitme raadiojaama juures Michigani, California ja Illinoisi osariikides.

Kirjandus

Croft, William. 2001. *Radical Construction Grammar: syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.

Croft, W. 2006. On explaining metonymy: Comment on Peirsman and Geeraerts, "Metonymy as a prototypical category". *Cognitive Linguistics*. Volume 17, Issue 3, Pages 317–326.

Croft, W. 2008. On iconicity of distance. *Cognitive Linguistics*. Volume 19, Issue 1, Pages 49–58.

William Croft (koduleht New Mexico Ülikoolis) <http://www.unm.edu/~wcroft/>. Vaadatud 08.12.2009

Ülevaate koostas *Piret Piiraja*

Ronald W. Langacker

Isik

Ronald Wayne Langacker on üks kognitiivse lingvistika rajajatest ja kognitiivse grammatika looja. Ta sündis 27. detsembril 1942 Fond du Lacis Wisconsinis ja on õppinud Illinoisi ülikoolis. Tal on bakalaureusekraad prantsuse keeles ning magistri- ja doktorikraad keeleteaduses.

1966–2003 töötas Langacker California Berkeley ülikoolis, kus ta praegu on emeriitprofessor. Lisaks sellele on Langacker pidanud loenguid ka paljudes teistes ülikoolides, nt Illinoisis, Belgradis, Madridis jne.

Organisatsioonid, mille liige Langacker on või on olnud:

1965–..	Linguistic Society of America
1966–2003	American Association of University Professors
1981–...	Society for the Study of the Indigenous Languages of the Americas

- 1988–... Cognitive Science Society
1989–... International Cognitive Linguistics Association, 1997–1999 oli
Langacker ühingu president

Fakte

- Langacker on avaldanud 19 raamatut ja umbes 150 artiklit.
- Ta on juhendanud üle 30 doktorandi, nende hulgas nt John Newman, Bruce W. Hawkins, Claude Vandeloise, Fumiko Kumashiro jpt.
- Viimasel ajal on ka formalistid teda oma konverentsidele esinema kutsunud (ilmselt tema jooniste pärast).
- Langacker käib kolm korda nädalas jooksmas.
- Tema aknast paistavad Vaikne ookean ja mormooni kirik.

Panus keeleteadusesse

Nagu juba öeldud, on Langacker üks kognitiivse lingvistika rajajatest ja kognitiivse grammatika looja.

Kognitiivne grammatika (KG) on teooria, millele on iseloomulik see, et keeleüksusi kirjeldatakse [jooniste](#) abil. Langacker on arendanud seda suunda alates 1976. aasta kevadest ja seda nimetati alguses ruumigrammatikaks. Kuna aga paljud avaldasid arvamust, et ruumigrammatika kõlab liiga lihtsalt ja sellise nimega teooriat ei ole võimalik tõsiselt võtta, hakati seda nimetama kognitiivseks grammatikaks. KG kohta on ilmunud kaheköiteline teos "*Foundations of Cognitive Grammar*".

Kognitiivses grammatikas on semantikal keskne roll. Täendus pole mitte ainult leksikaalsetel üksustel, vaid ka seotud morfeemidel ning tähendusi on võimalik dekontekstualiseerida, eksplitsiitselt esile tuua ja omavahel võrrelda, näidates seoseid üksteisega.

Kognitiivsele grammatikale on omane seisukoht, et kogu keel on sümboli loomuga (nii leksika kui ka grammatika) ning leksika, grammatika ja morfoloogia vahele ei saa tõmmata selget piiri. KGst lähtudes on keele grammatika konventsionaalsete sümbolüksuste liigendatud tagavara. Grammatikat ei käsitleta mitte väidetena keele kohta, vaid eelkõige väljendusharjumuste kogumina.

Langacker on loonud järgmised KG mõisted:

- [Trajektoor](#) (*trajectory*) – mõistestuse kõige olulisem osaline, see, kelle/mille kohta midagi öeldakse.
- [Orientiir](#) (*landmark*) – objekt, mille suhtes [trajektoori](#) asendit hinnatakse.

Keel	Meel	Maailm
-------------	-------------	---------------

<u>trajektoor</u> <u>orientiir</u>	<u>tugi</u> <u>eend</u>	<u>kujund</u> <u>taust</u>
---	--	---

Sellele, millele keeles vastab [trajektoor](#), vastab meeles [tugi](#) ja maailmas [kujund](#) ning see, mis keeles on [orientiir](#), on meeles [eend](#) ja maailmas [taust](#).

Millega Langacker praegu tegeleb?

2009. a ilmus Langackerilt raamat “*Investigations in Cognitive Grammar*”. Lisaks ilmus temalt 2009. aastal artikleid nt:

- konstruktsioonidest ja konstruktsioonitähendustest
- inglise keele olevikust
- konstruktsioonilisest lähenemisest grammatiseerumisele
- metonüümiast grammatikas, jne

Üks viimaseid artikleid temalt (2009. aasta lõpu seisuga) on Ajakirjas *Cognitive Linguistics* (Vol 20-3) ilmunud artikkel “*A Dynamic View of Usage And Language Acquisition*”.

Ronald W. Langacker:

„Language is everywhere. It permeates our thoughts, mediates our relations with others, and even creeps into our dreams. The overwhelming bulk of human knowledge is stored and transmitted in language. Language is so ubiquitous that we take it for granted, but without it, society as we know it would not be possible.”

Kirjandus

<http://idiom.ucsd.edu/~rwl/> (9.12.2009)

Langacker, Ronald W. 1987. Foundations of cognitive grammar. Volume I, Theoretical prerequisites. Stanford: Stanford University Press.

Vainik, Ene 1995. Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse keeleteaduse vaatenurgast. Toim Helle Metslang. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.

Ülevaate koostas *Kaisa Kesküla*

Charles J. Fillmore

Charles Fillmore sündis 1929. aastal. Väitekirja (fonoloogiliste teooriate iseloomustamise süsteemist) kaitses ta 1961. aastal Michigani ülikoolis. Ta on töötanud 10 aastat Ohio Ülikoolis ja ühe aasta Stanfordi ülikoolis. California Berkeley ülikooli lingvistika osakonda asus ta tööle aastal 1971, kus ta on praegu emeriitprofessor.

Charles Fillmore'i peamised uurimisvaldkonnad on süntaks ja leksikaalne semantika, rajanud on ta [käände grammatika](#) ja [freimise mantika](#) ning on üks [konstruktsioonigrammatika](#) olulisi esindajaid. Teda peetakse ka üheks kognitiivse keeleteaduse rajajaks, tegelenud on ta ka deiksise uurimisega. Siiani on ta tegev FrameNeti projektis. Tal on olnud palju õpilasi, nende seas näiteks: Laura Michaelis, Chris Johnson, Miriam R. L. Petruck, Len Talmy, ja Eve Sweetser.

Charles Fillmore'i ja tema õpilaste tööd California Berkeley ülikoolis 1980ndate algul on olnud aluseks konstruktsioonigrammatikale, mille kõige olulisemaks mõjutajaks on olnud Fillmore'i [käände grammatika](#). [Konstruktsioonigrammatika](#) ei tegele esmajoones keele tuumkonstruktsioonide analüüsiga, vaid alustab keerukamate konstruktsioonidest, mis kuuluvad pigem perifeeriasse (Klettenberg 2007:12). Klassikalise [konstruktsioonigrammatika](#) olulisemateks esindajateks võibki pidada Fillmore'i, Paul Kay'd ning George Lakoffi ja Adele Goldbergi.

[Konstruktsioonigrammatika](#) juured ulatuvad aga [käände grammatikani](#), mille rajas Fillmore 1968. aastal. [Käände grammatika](#) põhieesmärgiks on lauseliikmete semantiliste rollide ja neile vastavate grammatiliste rollide kirjeldamine. Verbi komplemendid väljendavad tavaliselt semantilisi funktsioone, mida nimetatakse semantilisteks rollideks ehk käänderollideks (mõnikord ka temaatilisteks rollideks). Fillmore'i loodud teorial on olnud suur mõju verbi komplementide semantiliste funktsioonide analüüsile. Üldisemates kirjeldustes kasutatakse eelkõige järgmisi rolle: AGENT ehk TEGIJA, KOGEJA, OBJEKT, BENEFITSIENT, KOHT, SUUND ja INSTRUMENT. Üldiselt loetletakse umbes tosinat rolli (Karlsson 2002).

[Konstruktsioonigrammatika](#) otsene eelkäija on Fillmore'i poolt [käände grammatika](#) edasiarendusena sündinud [freimise mantika](#) (Penjam, Pajusalu 2006:142). Fillmore'i eesmärk on olnud luua selline tähenduste kirjeldus, mis näitaks, kuidas inimesed mõistavad tähendusi konkreetsetes kontekstis. [Freimid](#) ehk raamid ongi kontekstimudelid, milles vastavalt olukorrale vahetuvad osalised ja muutujad, kuid püsib situatsiooni taust. [Freim](#) on loend tingimustest, mis peavad olema täidetud, et seda situatsiooni võiks nimetada teatud sõnaga. Üks [freimise mantika](#) eesmärke on esitada ühtse mõistelise struktuurina maailmateadmised ja tähendused. Poleemiline on kogu meetod eelkõige tõetingimusliku semantikaga, sest seab eesmärgiks kirjeldada, kuidas inimene tegelikult keelt (ja maailma) mõistab, mitte kuidas teha kindlaks, kas lause on tõene või väär. [Freimise mantika](#) algus on tehisintellektis ([freimi](#) mõiste ise tuli läbi tehisintellekti ja selle autoriks on Minsky), tänapäeva lingvistikas peetakse [freimise mantika](#) peamiseks arendajaks Fillmore'i, kes kasutab suures osas [käände grammatika](#)st tuntud rolle. Üks tema lemmiknäidetest on äritehingu [freim](#), milles üks isik omandab millegi või kontrolli selle üle teiselt inimeselt, kokkuleppe alusel, teatud raha (=tasu) eest. Sellise sündmuse taustal on arusaamine sellest, mida

tähendab omand, raha, kokkulepe jm. Kui me loeme lauset 'Poiss ostis raamatu', siis aktiveerub verbiga 'ostma' seotud äritehingu [freim](#). Kui järgmine lause on 'Raha sai otsa/ ei jätkunud', siis oskame seda siduda eelnevaga, sest teame, et ostmise-[freimis](#) on 'raha' olulisel kohal. (Pajusalu 2009:45–46)

[Freimisemantikal](#) põhineb FrameNeti projekt (www.icsi.berkeley.edu/framenet/). FrameNet on Berkeley Ülikooli internetis kättesaadav leksikoloogia-alane projekt inglise keele jaoks ning seda alustati 1997. aastal. FrameNet põhineb [freimisemantikal](#) ja toetub korpusel esinevatele sõnakasutuse juhtudele ja näidetele. FrameNet töötab korraga nii sõnaraamatu kui ka tesaurusena. Sõnaraamatu erijooned on nt definitsioonid, süntaktiline informatsioon [freimielementide](#) kohta ja näitelauseid. Sarnaselt tesaurusele on sõnad seotud [freimidega](#), milles nad osalevad, [freimid](#) on omakorda seotud sõnadega ja teiste [freimidega](#). (Fillmore jt 2001)

[Freim](#)Netti kasutavad loomuliku keele töötajad (nt sõnatähenduste ühestamisel, masintõlkes), leksikograafid, keeleõpetajad ja –õppijad. See projekt olnud väga mõjukas – sellele on pühendatud terve 16s International Journal of Lexicography. Ning FrameNeti tüüpi projektidega ja sellega seotud projektidega tegeletakse aktiivselt ka teistes keeltes (kaasa arvatud eesti keeles).

Lõpetada sobiks tugitooli-lingvisti ja korpuslingvisti vastandamisega, millest kirjutas Charles Fillmore 1992. aastal korpuslingvistika suundi käsitlevas kogumikus. Fillmore jutustab värvika loo korpuslingvistist ja tugitoolilingvistist: Kuigi need kaks omavahel väga ei suhtle, siis ükskord satuvad nad siiski jutustama ning korpuslingvist küsib tugitooli-lingvistilt: „Miks ma peaksin arvama, et see, mis sa mulle ütled on tõsi?“, ning tugitooli-lingvist vastab küsimusega „Miks ma peaksin arvama, et see, mis sa mulle ütled on huvitav?“. Fillmore tõdeb samas artiklis, et ühes inimeses võiks olla natuke korpuslingvisti ja natuke tugitooli-lingvisti. Ta on veendunud, et kõike võimalikke keele sõnavara ja grammatika alasid pole üheski korpusel, samas on võimalik leida korpusel jällegi selliseid fakte, mille peale poleks tugitoolis mõtiskledes tulnudki. (Fillmore 1992: 35)

Kirjandus

Fillmore, Charles J. 1992. „Corpus linguistics“ vs. „Computer-aided armchair linguistics“. *Directions in Corpus Linguistics*. Proceedings from a 1991 Nobel Symposium on Corpus Linguistics, Mouton de Gruyter, Stockholm. 35–44.

Fillmore, Charles J.; Baker, Collin F. 2001. Frame Semantics for Text Understanding. In Proceedings of WordNet and Other Lexical Resources Workshop, NAACL, Pittsburgh, June.

Karlsson, Fred 2002. Üldkeeleteadus. Tõlkinud ja kohandanud Renate Pajusalu, Jüri Valge ja Ilona Tragel. Tallinn.

Klettenberg, Reet 2007. Permissiivkonstruktsioon eesti kirjakeeles. Magistritöö. Tartu Ülikool.

Pajusalu, Renate 2009. Sõna ja Tähendus. Eesti Keele Sihtasutus.

Penjam, Pajusalu 2006. [Konstruktsioonigrammatika](#). Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7. Tartu.

Leonard Talmy

Sissejuhatus

Leonard Talmy on üks kognitiivse lingvistika rajajaid. Teda peetakse kognitiivse lingvistika ühe haru – kognitiivse semantika – loojaks. Talmy alustas Noam Chomsky loodud transformatsioonigrammatikast, nagu paljud selleaegsed noored Ameerika keeleteadlased, kes hiljem funktsionalistliku lähenemise poole pöördusid. 1972. aastal kaitses ta oma doktoriväitekirja inglise ja atsugewi keele semantilisest struktuurist¹ California ülikoolis Berkleys. Sealt edasi on ta avaldanud arvukalt artikleid, millest olulisim osa on koondatud läbitöötatud kujul suurde kaheköitelisse monograafiasse „Toward a cognitive semantics“ (2000).

Talmy on pikalt töötanud New Yorgi osariigi Buffalo ülikoolis, kus ta on ka alates 2006. aastast keeleteaduse emeriitprofessor ning California ülikoolis Berkleys, kus ta on hetkel külalisteadlane. Ta on mitmete kognitiivse lingvistika ühingute liige, samuti kuulub ta paljude ajakirjade toimetuskolleegiumitesse.

Panus (kognitiivsesse) keeleteadusesse

Leonard Talmy on kognitiivse semantika (tüpoloogilise suunaga kognitiivse lingvistika) rajaja ja arendaja. Tema põhiline uurimisvaldkond on seotud loomulike keelte semantikaga, hõlmates semantiliste struktuuride tüpologia ning semantiliste struktuuride seose keele formaalsete struktuuridega, teisisõnu – kuidas on seotud kognitiivsed süsteemid ja keel.

Talmy olulisemad uuendused (kognitiivses) keeleteaduses on seotud mõistetega:

- kujund ja taust
- [jõudunaamika](#)
- [fiktiivne liikumine](#)
- [satelliidikeeled](#) ja [verbikeeled](#)

Järgnevalt neist pikemalt.

Kujund ja taust

Gestaltpsühholoogiast pärit kujundi ehk figuuri (*figure*) ja tausta ehk fooni (*ground*) jaotuse võttis Talmy kasutusele 1972. aastal oma väitekirjas, olles esimene sellise eristuse kasutaja keele analüüsimisel. Kujundi ja tausta eristus on sealt edasi leidnud kognitiivses lingvistikas, eeskätt kognitiivses grammatikas laialdast kasutust.

Kujund ja taust on Talmy (2000b: 311) järgi kaks fundamentaalset kognitiivset süsteemi keeles. Kujundit antakse edasi mõistega, mis vajab ankurdamist. Tausta esindab mõiste, mis ankurdab. Teisisõnu – kujund on esil tausta suhtes. Liikumise puhul on kujund liikuv või potentsiaalselt liikuv, esilolev entiteet. Taust on see, mille suhtes kujund liigub või mille suhtes on tema asukoht, liikumistee või orientatsioon kirjeldatav. Näiteks lauses *Raamat oli laual* või *Raamat kukkus lauale* on *raamat*

kujund ning *laud* taust, mille suhtes *raamat* asetseb või liigub. (2000a: 311–312; 2000b: 26)

Fiktiivne liikumine

Fiktiivsele dünaamilisusele kui keelenähtusele hakkas Talmy esimesena tähelepanu pöörama 1970.–80. aastatel. Oma 2000a teoses „Toward a cognitive semantics“ (99–103) esitab Talmy põhjalikuma fiktiivse liikumise käsitluse ning ka võimaliku, introspektsioonil põhineva liigituse. Fiktiivse liikumise korral kirjeldatakse paigalolevat objekti liikuvana, nt *Tee läheb Tartust Tallinnasse, Poiss vaatab metsa poole*. Fiktiivse liikumise puhul toimivad Talmy sõnul koos kaks kognitiivset süsteemi: keel ning visuaalne tajus. Fiktiivse liikumise korral on nende kahe vahel vastuolu – keelisel väljendatakse millegi sellise liikumist, mida visuaalselt tajutakse staatilisena.

Jõudünaamika

Jõudünaamika mõiste tõi Talmy keeleteadusesse 1980. aastate algul. Talmy (2000a: 409–417) kirjeldab jõudünaamika seaduspärasuste avaldumist keeles. Jõudünaamilisi mudeleid saab kasutada nii kausatiivsuse analüüsimiseks, aga ka palju abstraktsemal tasandil, nt modaalsuse või ka diskursuse analüüsimiseks. Jõudünaamilises mudelis on kaks põhiosalist: agonist (fookuses olev jõuentiteet, *agonist*) ning antagonist (sellele vastanduva jõuga entiteet, *antagonist*). Talmy toob välja jõudünaamika neli põhimudelit, vastavalt sellele, kumb entiteet (agonist või antagonist) on tugevam ning kumb on teise jaoks takistus. Näiteks lauses *Pall takerdus okstesse* on pall analüüsitud agonistina, oksad antagonistina. Agonist püüab liikuda, antagonist seda takistada. Kuna antagonist on tugevam, on tulemuseks liikumise peatumine².

Verbikeeled ja satelliidikeeled

Talmy (2000b: 25–26, 220) järgi jaotuvad keeled laias laastus kaheks – verbikeeled ja satelliidikeeled – selle järgi, mil moel on leksikaliseerunud liikumisviis ja ruumisuhted. Liikumissündmus (*motion event*) jaotub Talmy käsitluses sisemiselt osadeks: kujund (*figure*), taust (*ground*), liikumistee (*path*), liikumine (selle olemasolu või puudumine, *motion*). Liikumistee all mõistab Talmy ala, mille kujund tausta suhtes liikumisel hõlmab, sh liikumise lähte- ja sihtkoha. Lisaks on liikumissündmus seotud kaassündmusega (*co-event*), mis tüüpiliselt väljendab liikumisviisi (*manner*) või põhjust (*cause*).

Keeled on tüpoloogiliselt jagatavad kahte klassi selle järgi, millist leksikaliseerumisstrateegiat keel peamiselt kasutab – kas liikumisteed (üksi või koos taustaga) väljendatakse koos liikumisverbi tüvega või satelliidiga (2000b: 222–224). Satelliit on Talmy järgi grammatiline kategooria, mis sõltub otseselt verbitüvest ning pole ei nimisõna- ega kaassõnafraasi liige. Satelliit võib olla nii seotud morfeem kui ka iseseisev sõna. (2000b: 101–102)

Verbikeelte (*verb-framed languages*) (nt jaapani keel) puhul väljendab liikumisverbi

tüvi lisaks liikumisele endale ka liikumisteed või liikumisteed koos taustaga. Kaassündmus (liikumisviis, põhjus) avaldub tüüpiliselt satelliidina. Näiteks lauses *Ta sisenes majja joostes* on liikumistee kodeeritud verbiga *sisenema* ning liikumisviisi annab edasi satelliit *joostes*. (2000b: 27–60, 222–224)

Satelliidikeelte (*satellite-framed languages*) (nt enamik indo-euroopa keeli (sh inglise keel), soome-ugri keeled (sh eesti keel)) puhul on liikumistee leksikaliseerunud satelliidina ning kaassündmust väljendab liikumisverbi tüvi. Nii väljendab verb *veerema* lauses *Pall veeres mööda* liikumisviisi ning satelliit *mööda* liikumisteed. (2000b: 101–117, 222–224)

Kokkuvõtvalt

Leonard Talmy on üks peamisi kognitiivse lingvistika rajajaid ning arendajaid. Eelkõige on tema nimega seostatav kognitiivse lingvistika suund kognitiivne semantika, mis põhineb keele ja kognitiivsete protsesside seostel ning püüab leida universaalseid semantilisi struktuure. Ühed olulisemad Talmy uuendused keeleteaduses on kujundi ja tausta eristuse ning [jõudünaamika](#) seaduspärasuste ülekandmine keele analüüsivahendite hulka, samuti fiktiivse liikumise n-ö avastamine ja põhjalik käsitlemine ning keeletüpoloogilisest vaatevinklist verbi- ja satelliidikeelte eristamine.

Kirjandus

Talmy, Leonard 2000a. *Toward a Cognitive Semantics. Volume I: Concept Structuring Systems*. Cambridge: The MIT Press.

Talmy, Leonard 2000b. *Toward a Cognitive Semantics. Volume II: Typology and Process in Concept Structuring*. Cambridge: The MIT Press.

¹ "Semantic Structures in English and Atsugewi"

² Graafiliselt oleks see kujutatav järgmiselt: , kus ring tähistab agonisti ning teine geomeetiline kujund antagonisti. > tähistab liikumist, • paigalseisu, + tugevamat entiteeti, —•— jõu rakendamise tulemust, milleks on paigalseis (2000a: 414-416).

Wallace Chafe

Wallace Chafe on sündinud 1927. aastal USA-s, Massachusettsis. Ta õppis keeleteadust Yale'i ülikoolis, kus valitses tugev Sapiri ja Bloomfieldi koolkond. Tema esialgseks uurimisteenaks olid ameerika põliskeeled. 1958. aastal kaitses ta doktoritööd seneka keele morfoloogiast. Pärast ülikooli lõpetamist töötas ta mõned aastad Smithsoni Instituudi ameerika etnoloogia osakonnas, kus jätkas ameerika põliskeelte uurimist. 1962–1986 töötas Chafe professorina Californias Berkeley ülikoolis, seejärel siirdus ta Santa Barbara ülikooli, kus pidas professori ametit kuni 1991. aastani. Ka pärast emerituuri siirdumist 1991. aastal jätkas Chafe oma teaduslikku tööd ning alates 2002. aastast on ta Santa Barbara ülikooli juures uurimijaprofessor.

1960ndatel, mil ta alustas oma akadeemilist karjääri, oli Chomsky koolkond ja generativism muutunud valdavaks, ja kuigi Chafe nõustus sellega, et keele pealispinna all on mingi sügavam struktuur, pooldas ta seisukohta, et see süvastruktuur põhineb semantikal ja et süntaks ning semantika on lahutamatult seotud. Niisiis on ta ennast kogu karjääri vältel defineerinud kognitivistina ja strukturalismi kriitikuna. Tema üks põhiseisukohti on, et keel ja teadvus on omavahel lahutamatult seotud ja et üht ei ole mõtet uurida ilma teiseta. See seisukoht käis risti vastu bloomfieldilikule arusaamale sellest, et uurida tuleb inimeste keelekasutust, aga mitte vaevata oma pead selle keelekasutuse taga olevate mentaalsete protsessidega. Niisiis on Chafe keskendunud suuresti teadvuse ja keele sümbioosile, uurides seda, mis toimub kuulaja või kõneleja, aga ka näiteks lugeja peas, kui erinevatele nähtustele, isikutele ja asjadele viidatakse.

1970ndail alanud uurimistöö kulminatsiooniks oli 1994. aastal ilmunud teos "*Discourse, consciousness and time: the flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*", mida Chafe on ise pidanud oma kõige olulisemaks kirjutiseks. Selles raamatus seob ta kõne produtseerimise ja vastuvõtu suhtluses osalejate teadvuse ja mälu. See tähendab, et kui keelt kasutatakse vahetus vestluses, tuleb kõnelejal alati arvestada nii sellega, mis on tema enda teadvuses aktiivne, kui ka sellega, mida ta arvab kuulaja teadvuses aktiivse olevat. Kõneleja valib keelelised väljendusvahendid ja loob oma teksti vastavalt sellele teadmisele, mis tal kuulaja teadvuse aktiveeritusest on.

Teistest olulistest teostest võib mainida tema raamatuid "*Meaning and structure of language*" (1970) ja "*The Pear Stories: Cognitive, Cultural, and Linguistic Aspects of Narrative Production*" (1980). Peale teadvuse ja mälu temaatika on Chafe tegelenud ka evidentsiaalsuse, modaalsuse ning viimasel ajal ka naeru ja [prosoodia](#) uurimisega.

Bernard Comrie

Lapsepõlv ja noorukiiga

Bernard Comrie on sündinud 23. mail 1947. aastal Kirde-Suurbritannias Sunderlandis. Kuna see on üks neist Suurbritannia linnadest, millel on oma kuulus jalgpalliklubi – Sunderland AFC, mille väravavaht on olnud ka Mart Poom –, siis võiks küsida, kas Comrie seisis kunagi ka valiku jalgpall või keeleteadus ees. Selgub, et siiski mitte kunagi. Nimelt juba varajases lapsepõlves olevat ta näidanud üles huvi keelte vastu, näiteks palunud ta oma emal endale prantsuse keelt õpetada. Tõeliselt vaimustus ta keeltest aga pärast reisi Prantsusmaale, olles siis 8-aastane. Comrie väidab, et sealpeale oli ta valmis õppima kõiki keeli, mille õpetusele või millega seotud kirjandusele ta ligi pääses. Ühes oma lapsepõlve ja noorukiea kohta käivas kirjutises on ta öelnud, et oli väga üksik tunne olla ainus keeltest huvitatu jalgpallifännidest sõprade seas.

Ülikooliharidus

Huvi keelte ja keeleteaduse vastu viis Comrie Cambridge'i Ülikooli tänapäeva ja keskaja keeli õppima. Bakalaureuseõppe sellel erialal lõpetas ta 1968. aastal ja juba nelja aasta pärast oli tal käes ka Cambridge'i Ülikooli doktorikraad lingvistikas (väitekirja kirjutas ta vene keelest: *Aspects of Sentence Complementation in Russian*).

Endised ja praegused ametikohad

Comrie tööalane karjäär algas 1970. aastal, mil ta sai uurijakoha Londonisse King's College'isse. Seejärel töötas ta uurija ja õppejõuna Cambridge'i Ülikoolis. Aastatel 1978–1998 oli ta lingvistikaprofessor Los Angelese Lõuna-California ülikoolis. 1997. aastast töötab Comrie aga Leipzgis asuva Max Plancki Evolutsioonilise Antropoloogia Instituudis, olles lingvistikaosakonna juhatajaks, 2002. aastast on ta California Santa Barbara Ülikooli teeneline lingvistikaprofessor.

Teaduslikud huvialad, peamised uurimisteemad

Ennekõike on Comriele huvi pakkunud

keeleuniversaalid ja tüpologia.

Tüpoloogilisest vaatenurgast on ta käsitlenud näiteks aega, aspekti, kausatiivseid konstruktsioone, relatiivlauseid, nominalisatsiooni, arvusüsteeme, ditransitiivseid konstruktsioone (viimasel ajal on just ditransitiivsed konstruktsioonid esikohal olnud).

Siinkohal on paslik mainida Ameerika keeleteadlast Joseph Greenbergi, kellel oli oluline roll selles, et Comrie tee tüpologia juurde leidis, nimelt avaldas talle muljet Greenbergi sõnajärjetüpoloogia. Nagu Comrie ise märgib, jääb huvi tärkamise aeg sellesse aastasse, mil ta õppis vahetusüliõpilasena Moskva Ülikoolis. Ta märgib, et kuigi ta tegeles siis vene keele generatiivse grammatikaga (doktoritöö kirjutamisest tulenevalt), hakkasid teda järjest

enam paeluma mitmed tollase Nõukogude Liidu piires räägitavad keeled ja tüpologia laiemalt.

Järgmise olulise punktina võib välja tuua **välitööd ja keelte dokumenteerimise**. Kuna Comrie lähtub tõekspidamisest, et Keele mõistmine eeldab võimalikult paljude erinevat tüüpi keelte mõistmist, on ta teinud hulgaliselt välitöid. Kuigi ta tõepoolest töötab hea meelega kõigi talle kättesaadavate keeltega, nagu ta ise ütleb: "If it's a language, I'll work on it", on põhitähelepanu all olnud siiski järgmised keeled: vene, tšuktši (Kirde-Siber), araabia kõnekeel ja malta (Vahemere piirkond), huitšoli (Mehhiko), kala lagaw ya (Austraalia), haruai (Paapua Uus-Guinea), tsezi ja bešta (Kaukaasia).

Siinkohal võib mainida teist Comrie't mõjutanud isikut, keeleteadlast Ed Keenanit, kes oli Comrie'le King's College'is töötamise päevil eeskujuks ja innustajaks välitööde tegemise osas (nende kabinetid asusid kõrvuti). Nagu Comrie ise on märkinud, on sellest ajast alates armastus keelte ja keeleteaduse vastu viinud teda paljudesse maailma eri paikadesse, lisaks välitöödele ka loenguid andma, konverentsidele (ta on käinud ka Eestis) jne.

Samuti on Comrie huvitatud **keele tekkimisest ja ajaloolisest lingvistikast**, tehes nende valdkondade käsitlemisel koostööd geneetikute, arheoloogide ja antropoloogidega.

Comrie poolt esindatav keeleteaduse paradigma ning olulisemad teosed ja nende kriitika

Vastavaks keeleteaduse paradigmaks on funktsionalism, mis hakkas eraldi haruks kujunema 1970. aastate paiku. Comrie sai nimetatud paradigma selle suuna esindajaks, mis tõstab esiplaanile tüpoloogilise lähenemise. Nimetatud suuna fookusesse tõusmise kui ka Comrie'le mõju avaldamise osas olgu veel kord välja toodud Greenbergi nimi.

Kuna funktsionalismi väljakujunemine jääb 70. aastatesse, on Comrie esimesed ja olulisemad teosed – *Aspect* (1976), *Language Universals and Linguistic Typology* (1981, 1989) *Tense* (1985) – ühed teedrajavatest teostest mainitud lähenemise vallas. Seda võib mõista ka, kui lugeda näiteks raamatu *Aspect* sissejuhatust, kus ta kirjutab, et tema teos erineb varasematest selle poolest, et selles ei võeta vaatluse alla mingit üht keelt või aspekti võrdlust paaris erinevas keeles, vaid vaadeldakse aspekti kui üht universaalset kategooriat. Ta lisab, et tema silmis täidab raamat oma eesmärgi, kui see annab täiendavat teadmist aspekti kohta ja kui selles esitatud seisukohad erinevate keeleteadlaste uurimustes kasutust leiavad.

Tuleb nentida, et nii selles raamatus kui ka raamatus *Tense* esitatud seisukohtadest on nii mõnedki üldkasutusse läinud. Nagu üks Comrie juhendatavatest (Gontzal Aldi) kirjutab, on mitmed hilisemad uurimused näidanud, et Cormie on hästi defineerinud aja ja aspekti. Tõepoolest, ikka ja jälle viidatakse tagasi nimetatud definitsioonidele. Näiteks sattus mulle kätte Frank Robert Palmeri (2001) *Mood and Modality*, kus sissejuhatuse teises lõigus on viide Comrie 1976. aastal esitatud definitsioonidele: *Tense, rather obviously, is concerned with the time of the event, while aspect is concerned with the nature of the event, particularly in terms of its 'internal temporal constituency'*. Comrie'lt (1976) pärineb ka perfektitüüpide liigitus: tulemusperfekt (*the*

perfect of result), kogemusperfekt (*the perfect of experience*), kuuma uudise perfekt (*the perfect of recent past*), jätkuva situatsiooni perfekt (*the perfect of persistent situation*).

Kriitikat Comrie kohta tegelikult eriti ei leiagi. Kui midagi on kritiseeritud, siis teatud üksikkeelte näiteid, mida ta oma teostes on kasutanud. See on aga tüpoloogilistes töödes tavaline. Oma vigu on ta tunnistanud ja neid ka kordustrukkkide puhul parandanud. Leidub ka arvamusi, mille kohaselt on võiks tema töödes olla rohkem jooniseid. Tõepoolest, neid on vähe, aga põhilise näivad need siiski esitavat. Leidsin ka sellise kirjutise, kus on võrreldud Comrie *Tense*'i ja Östen Dahli teost *Tense and Aspect Systems*, ning jõutud järeldusele, et Comrie tekst on palju tihedam ja raskemini loetav, kuid eks see ole pigem maitse asi.

Comrie on oma töö eest pälvinud hulgaliselt tunnustust, ta on mitmete keeleanalüüsistantside organisatsioonide liige, tal on olnud palju juhendatavaid, keda ta on rohkemal või vähemal määral mõjutanud. Loetelude välja tooma läheks väga pikale. Küll on oluline nimetada paari väljaannet, mille üks toimetajatest või toimetuskolleegiumisse kuuluvatest isikutest ta on: Martin Haspelmathi, Matthew Dryeri ja David Gili kõrval on ta olnud *The World Atlas of Language Structures* (2005) toimetaja (olles kirjutanud ka mõned osad sellest), samuti on ta olnud väljaande *Typological Studies in Language* toimetaja või selle toimetuskolleegiumis, sama kehtib *Studies in Language* puhul.

Lõpetuseks üks Comrie mõte: "Hakka keeleteadlaseks ja näed maailma!"

Ülevaate koostas Miina Norvik

PROF. ALEXANDRA YURIEVNA AIKHENVALD

ISIKUANDMED:

Alexandra Yurievna Aikhenvald sündis Moskvas 1. septembril 1957.

HARIDUS:

1) Moskva Riikliku Ülikooli filoloogia teaduskonna strukturalistliku ja rakendusliku lingvistika osakond: 1978 bakalaureusekraad, 1979 magistrikraad (magistritöö teema: relatiivlause Anatoolia keeltes).

[Kuna Moskva Riikliku Ülikooli klassikalise filoloogia erialale ei võetud Aikhenvaldi juudi päritolu nime tõttu vastu, valis ta lingvistika tee: Põhja-Aafrika Berberi keeled, heebrea keel, aga põhiliselt Amazonase keeled, Uus-Guinea Paapua keeled ja Austraalia aborigeenkeeled. Aikhenvaldi keelekompetensti kuuluvad inglise, vene, portugali, prantsuse, saksa, manambu, tariaana ja eesti keeled; lugeda mõistab heebrea, ladina, itaalia, hispaania, jidiši, ungari, vanakreeka, soome, leedu ja tukaano keeltes.]

2) Nõukogude Liidu Teaduste Akadeemia orientalistika instituut, Moskva: doktorikraad keeleteaduses 1984 (doktoritöö teema: Berberi keelte strukturaalne ja tüpoloogiline klassifikatsioon).

3) La Trobe University, Melbourne, Austraalia: Litterarum doctori aukraad 2006 (4 raamatu ja 14 artikli põhjal).

TÖÖKOHT:

Praegu töötab Austraalias, James Cooki ülikoolis, Cairnsi Instituudis.

Viimased töökohad:

Austraalia Lingvistika Instituudi professor MacQuarie ülikoolis, juuli 2002.

Esimene professor Colorado ülikoolis 2009.

Stipendium aastateks 2009-2010 Stanfordini ülikoolis teaduskeskuses nimega Centre for Advanced Studies in Behavioral Sciences.

ORGANISATSIOONID ja KOMISJONID:

1) Konsultant-toimetaja – Studies in Language

2) Külalistoimetaja 2 eriväljaande juures – Sprachtypologie und Universalienforschung ja Linguistics of Tibeto-Burman Area;

3) Kaastoimetaja sarjas Explorations in Linguistic Typology (Oxford: Oxford University Press)

4) Toimetuskolleegiumi liige ajakirjades Studia Linguistica, Journal of Linguistic Diversity, Language Documentation and Conservation, Language Compass, Journal of Language Contact, ja raamatusarjades Structural and Functional Linguistics (John Benjamins, Amsterdam);

5) Lingvistilise Tüpoloogia Assotsiatsiooni (the Association for Linguistic typology) täitevkomitee liige.

PANUS:

On kokku kutsunud lingvistide, antropoloogide ja sotsiaalteadlaste grupi, kelle põhifookus on analüüsida, dokumenteerida ja aidata säilitada troopilisi põliskeeli ja – kultuure. “Meil on endal võimalus palju uut teada saada ja samas ka panustada põliskeelte ja -teadmise püsijäämisesse.”

VIIMASEL AJAL:

Põliskeelte kultuurilise ja sotsiaalse dünaamika, implikatsioonide ja grammatiliste struktuuride uurimine viis Aikhenvaldi Moskvast Brasiiliasse ja lõpuks

Austraaliasse, kus ta koos prof Robert Malcolm Ward Dixoniga asutas Austraalia Riikliku Ülikooli juurde Lingvistilise Tüpoloogia Teaduskeskuse, mis viidi 2008. aastal üle La Trobe'i ülikooli.

2009. aasta jaanuaris asus ta praegusele ametikohale Cairnsis asuvas James Cooki ülikoolis ja asutas taas koos prof R.M.W. Dixoniga Keele ja Kultuuri Uurimisgrupi (Language and Cultural Research Group).

Keele ja Kultuuri Uurimisgrupp on veel Aikhenvaldi praeguses ülikoolis lapsekingades, kuid juba on välja kuulutatud 3 teadusstipendiumi ning tegeletakse grantidega. Üheks tulevase edu pandiks võiks olla ka see, et iga doktorant on kohustatud uurima ühte ainulaadset troopika keelt.

JUHENDAMISED JA ETTEKANDED

Üle 20 juhendatava (BA, MA ja PhD) Brasiilias ja Austraalias ning üle 20 kraaditöö retsenseerimise Austraalias, Brasiilias, USA-s ja Eestis, sh

Petar Kehayov „An Areal-Typological Perspective to Evidentiality: the Cases of the Balkan and Baltic Linguistic Areas“. Juhendaja emeriitprof Mati Ereht. Oponendid prof Hannu Tommola, Tampere ülikool, Soome ja prof Alexandra Aikhenvald, La Trobe'i Ülikool, Austraalia.

Alexandra Yurievna Aikhenvald on esinenud üle 100 ettekandega konverentsidel endises Nõukogude Liidus, Eestis, Saksamaal, Austrias, Itaalias, Brasiilias, Paapua Uus-Guineas, Rootsis, Tšehhi Vabariigis ja Austraalias.

TEGEVUSVALDKONNAD

ÜLDISELT: Alexandra Yurievna Aikhenvaldi tööd puudutavad Berberi keelte deskriptiivseid ja ajaloolisi aspekte. On avaldanud venekeelse kaasaegse heebrea keele grammatika (1990/2009).

Uurinud aravaki keelkonda (Põhja-Amazonases), pannud kirja bare, araukaani (1998) ja tariaana (2003/2007) grammatika.

2008. aastal avaldas Oxford University Press manambu keele laiendatud grammatika (räägitakse East Sepik'is, Paapua Uus-Guineas). Teisi sama kirjastuse monograafiaid:

- Typology of Noun Categorization Devices (2000/2003)
- Language Contact in Amazonia (2002)
- Evidentiality (2004, paperback 2006)
- Imperatives and Commands (avaldamisel 2010)
- Languages of the Amazon (avaldamisel 2011)

Tsitaate:

1) Põliskeelte ja –rahvaste uurimisest: Neid kultuure saab korralikult uurida ainult läbi nende keele, kuna see peegeldab inimeste mõtlemist ja maailmavaadet. [“You can only study these cultures properly through their language because it reflects people’s minds, their view of the world.”]

2) Oma tegevusalast: See on võimalus kohtuda imeliste inimestega ja taasavastada maailma. [“It’s an opportunity to meet fascinating people and rediscover the world.”]

Allikad

Tutvustus (sh pildid) toetub peamiselt Alexandra Aikhevaldi

1) teaduslikule CV-le

(http://www.jcu.edu.au/sass/idc/groups/public/documents/research_strengths/jcuprd_052588.pdf - 09.12.2009);

2) profiilile Cairnsi ülikooli kodulehel

(http://cms.jcu.edu.au/topfive/profiles/JCUPRD_054250 - 09.12.2009).

Ülevaate koostas *Reet Alas*

Martin Haspelmath

Martin Haspelmath (s. 1963) on saksa keeleteadlane, kelle peamiseks uurimisvaldkonnaks on keeletüpoloogia; lisaks tegeleb ta võrdleva ja ajaloolise morfoloogia ja süntaksiga ning keelemuutuste ja -kontaktidega.

Alates 1998. aastast töötab ta Max Plancki instituudis Leipzgis, varem on töötanud ka Berliini ülikoolis Freie Universität Berlin ja Pavia ülikoolis Itaalias.

M. Haspelmath on väljaande [The World Atlas of Language Structures](#) (WALS)

toimetaja ja üks autoritest ning väljaande [The Atlas of Pidgin and Creole Language Structures](#) (APiCS) üks toimetajatest.

Martin Haspelmathi olulisemaid panuseid keeleteadusesse ongi **The World Atlas of Language Structures**, mis on suur andmebaas maailma keelte fonoloogilistest, grammatikalistest ja leksikaalsetest omadustest. See avaldati 2005. aastal raamatuna koos sellega kaasaskäiva CD-ROMiga ja on tasuta kättesaadav ka internetist. (<http://wals.info>)

M. Haspelmath on väga produktiivne kirjutaja, seda nii laia teemavaliku kui ka suure hulga avaldatud teoste ja artiklite poolest, mille täieliku nimekirja võib leida [siit](#).

Alustades keskendus ta Euroopa keelte uurimisele, vt nt "The European linguistic area" (2001), hiljem on püüdnud otsida ja seletada [keeleuniversaale](#), nt "Parametric versus functional explanation of syntactic universals" (2007).

Tema tähtsamateks teosteks võiks pidada
– tüpologia valdkonnast

- "Language Typology and Language Universals: An International Handbook" (2001)
- „Converbs in cross-linguistic perspective: structure and meaning of adverbial verb forms – adverbial participles, gerunds“ (1995)

– võrdleva ja ajaloolise morfoloogia ja süntaksi alalt

- „Understanding Morphology“ (2002)
- „Coordinating constructions“ (2004)
- „Indefinite pronouns“ (1997)
- „From space to time: Temporal adverbials in the world’s languages“ (1997)
- „A grammar of Lezgian“ (1993)

– keelemuutuste valdkonnast

- "The grammaticization of passive morphology" (1990)

– keelekontaktide valdkonnast

- "Loanword typology: Steps toward a systematic cross-linguistic study of lexical borrowability" (2008).

Martin Haspelmath on teinud koostööd mitmete keeleteadlastega, näiteks on ta korduvalt kirjutanud kahasse Ekkehard Königiga ja Susanne Michaelisega. Viimane on ka tema kaastoimetaja väljaande *The Atlas of Pidgin and Creole Language Structures* juures.

Koos Bernard Comrie ja Andrej L. Malchukoviga on tal 2012. aastani käsil n-ö „[Ditransitiivne projekt](#)“. B. Comriega toimetati koos ka väljaannet *The World Atlas of Language Structures*.

Huvitavat: Martin Haspelmath armastab Arvo Pärdi muusikat ja laenutab tema plaate teistele keeleteadlastele.

Ülevaate koostas *Laura Ojava*

Prof. emer. dr. Bernd Heine

Lapsepõlv

Bernd Heine sündis 25. mail 1939. aastal Mohrungeis, Saksamaal (nüüdne Poola linn Morąg). 1944. aastal põgenes perekond venelaste sissetungi eest Austriasse, seejärel liikusid nad Baierimaale. 1948. aastal jäid Heined paikseks Leverkusenis, Reini jõe idakaldale.

Haridus

1949–1959 õppis Bernd Opladeni Landrat-Lucas-Gümnaasiumis. Edasi tudeeris noormees Kölni ja Hamburgi ülikoolides. Heine kaitses oma doktoriväitekirja („Verbreitung und Gliederung der Togorestsprachen“) Kölni ülikoolis 1967. aastal. Järel doktorantuuri lõpetas ta 1971. aastal, spetsialiseerudes Aafrika õpingutele.

Karjäär

1967–1969 oli Heine Kölni ülikooli afrikanistika osakonna assistent. 1969–1971 töötas ta lektorina Keenias ja 1971–1975 dotsendina Kölnis. 1975–1978 viibis Heine taas Keenias, kuna oli Nairobi ülikooli külalisprofessor. Pärast Aafrikast naasmist 1978. aastal hakkas ta juhtima Kölni ülikooli afrikanistika osakonda ning oli professori ametikohal kuni 2004. aastani. Seejärel nimetati ta emeriitprofessoriks. Vahepeal oli Heine aga ka külalisprofessor La Trobe'i ülikoolis Melbourne'is (1994–1995). Lisaks on ta kuulunud erinevatesse organisatsioonidesse, nagu näiteks *Australian Linguistic Institute* (1994), *Institute of the Linguistic Society of America* *Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences*, Stanfordis, USA-s (1999–2000). 2002. aastal oli Heine külalisprofessorina Dartmouthi kolledžis USA-s ja 2003. aastal külalisuurijana tagasi La Trobe'i ülikoolis. Aastatel 2005–2006 viibis Heine külalisuurijana Hollandi instituudis *The Netherlands Institute for Advanced Study*. 2006. aastal töötas ta Hamburgi ülikoolis ja 2007. aastal Pariisi (*Ecole des Hautes Etudes*) ülikoolis ning Rio de Janeiro (*Federal University*) ülikoolis. 2008–2009 oli ta Tokyos (*Tokyo University of Foreign Studies*) ning 2009. aastal Lõuna-Koreas (*Chonnam National University*). Koreasse jääb Heine 2011. aastani, kuid 2010. aastal oodatakse teda külalisprofessorina ka Austria Grazi ülikooli.

Oma teadustöö raames on Heine teinud mitmeid uurimusreise Ghanasse, Togosse, Keeniasse, Tansaaniasse, Ugandasse ja Namiibiassa. Loenguid on ta käinud aga pidamas näiteks Ameerika Ühendriikides, Austraalias, Austrias, Brasiilias, Eestis,

Etiopias, Hispaanias, Hollandis, Inglismaal, Itaalias, Jaapanis, Keenias, Lõuna-Aafrika Vabariigis, Lõuna-Koreas, Mehhikos, Namiibias, Poolas, Prantsusmaal, Rootsis, Soomes ja Tansaania.

Heine on Saksa keeleteadlane, kes on spetsialiseerunud ennekõike Aafrika keeltele. Ta on kirjutanud üle kolmekümne raamatu ja umbes 120 artiklit Aafrika keeleteaduse, sotsiolingvistika, ajaloolise lingvistika, [grammatisatsiooni](#) ja ka üldiselt teoreetilise keeleteaduse kohta. Ta on saanud arvukalt autasusid tehtud töö eest ja teda on kutsutud kõnelema paljudele rahvusvahelistele konverentsidele.

Heine on kuulunud või kuulub järgnevate toimetuste **kolleegiumide ja organisatsioonide** juurde:

Africa, London

Journal of African Languages and Linguistics, Leiden

Etudes Linguistiques, Niamey

Working Papers in Kiswahili, Ghent

Linguistique africaine, Paris

Lingua, Leiden

The Horn of Africa, Washington D.C.

Baragumu (Swahili journal), Maseno, Keenia

Studies in Language, Los Angeles

Kiswahili, Dar es Salaam

Faits de langue, Pariis

Malilime (Center for Language Studies), Malawi ülikool, Zomba

Typological Studies in Language

Language Sciences

Muntu, Libreville, Gabon

Conseil International de la Philosophie et des Sciences Humaines, UNESCO, Pariis

World Congress of African Linguistics

International Africa Institute, London

Deutsche Forschungsgemeinschaft

Deutscher Akademischer Austauschdienst

Alexander von Humboldt-Stiftung

National Science Foundation

Heine ja [grammatisatsiooniteooria](#)

Heine suurim rõhuasetus on [grammatisatsiooni](#) uurimisel. Heine on öelnud, et [grammatisatsiooniteooria](#) ei ole teooria keelest ega ka keele muutumisest. [Grammatisatsiooniteooria](#) ülesandeks on kirjeldada [grammatisatsiooni](#), seda, kuidas grammatilised vormid tekivad ja kujunevad ning miks on nende ülesehitus just selline, nagu see on. (Heine 2003: 575) [Grammatisatsiooni](#) on tavaliselt seletatud kui keele leksikaalse ainese muutumist grammatilisemaks ja grammatiliste üksuste muutumist veel grammatilisemaks (siinse definitsiooni pakkus välja Jerzy Kuryłowicz). [Grammatisatsiooni](#) raames uuritakse keele grammatiliste vormide tekkimist ja arenemist ruumis ning ajas. [Grammatisatsiooni](#) võib kirjeldada kui protsessi, mida kujundavad keelekasutajad ning mida soodustavad keelekontaktid.

[Grammatisatsioon](#)i uurimise juured ulatuvad väga kaugemale minevikku, kuid uue hoo sai see sisse 1970. ja 1980. aastatel, kui paljud nimekad keeleteadlased hakkasid teooriat vaatlema lisaks diakroonilisele ka sünkroonilises plaanis ja uurimisobjektiks võeti teiste seas mitte-indoeuroopa keeled. Protsessi sisemist mehhanismi kirjeldas tol ajal ka Heine ja on selle teooriaga seotud tänaseni. Heine esindab [grammatisatsiooniteooria](#)s ennekõike kognitiivset ja tüpoloogilist suunda.

[Grammatisatsiooni](#) on peetud ühesuunaliseks tsükliliseks protsessiks, kuna see algab konkreetsetest leksikaalsetest üksustest ja lõpeb ideaalplaanis kogu ainese kaoga. See tähendab, et üksused kaotavad üha rohkem semantilist ja foneetilist ainet ning lõpuks võivad need asenduda uute üksustega. Siiski võib [grammatisatsioon](#)iprotsess igal ahela astmel lõppeda ning vanad vormid ei asendu ilmtingimata uutega. (Heine, Kuteva 2002: 4–5)

Heine järgi on neli peamist omavahel tihedalt seotud [grammatisatsiooni](#) mehhanismi:

- 1) [desemantiseerumine](#) ehk [semantiline pleekimine](#) – tähendusliku sisu kadu;
- 2) [ekstensioon](#) ehk kontekstiline üldistumine – üksuse kasutuse laienemine uutesse kontekstidesse;
- 3) [dekategoriseerumine](#) – leksikaalsetele või teistele vähem grammatilistele üksustele omaste morfosüntaktiliste tunnuste kadu;
- 4) [erosioon](#) ehk [foneetiline reduktsioon](#) – foneetilise ainese kadu (Heine, Kuteva 2002: 2).

[Grammatisatsiooniteooriat](#) ja selle järgijaid (sh ka Heinet) on aja jooksul palju **kritiseeritud**. Välja on toodud näiteks väited, et kõik grammatilise muutuse juhtumid ei tulene [grammatisatsioonist](#), [grammatisatsioon](#) ei ole ühesuunaline ega selgepiiriline protsess ning [grammatisatsiooniteooria](#) ei ole teooria. Siiski ei ole kõne all olev teooria jäik ja vastulaused nendele väidetele on antud.

Heine on teinud **koostööd** paljude keeleteadlastega, viimastel aastatel eriti Tania Kutevaga, kes on Düsseldorfis ülikooli professor.

Heine viimase kahe aastakümne **tähtsamad teosed**:

Heine, Bernd, Ulrike Claudi, Friederike Hünemeyer 1991. Grammaticalization: A conceptual framework. Chicago: University of Chicago Press.

Heine, Bernd, Elizabeth C. Traugott (eds.) 1991. Approaches to grammaticalization, vol. I, II. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

Heine, Bernd 1993. Auxiliaries. Cognitive forces and grammaticalization. New York, Oxford: Oxford University Press.

Brenzinger, Matthias, Bernd Heine, Ingo Heine 1994. The Mukogodo Maasai: An ethno-botanical survey. Cologne: Köppe.

Heine, Bernd, Karsten Legère 1995. Swahili Plants. Cologne: Köppe Verlag.

Heine, Bernd 1997. Cognitive foundations of grammar. New York, Oxford: Oxford University Press.

Heine, Bernd 1997. Possession: Cognitive sources, forces, and grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.

Heine, Bernd, Derek Nurse (eds.) 2000. African languages: An introduction. Cambridge: Cambridge University Press.

Heine, Bernd, Tania Kuteva 2002. World lexicon of grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.

Heine, Bernd, Tania Kuteva 2005. Language contact and grammatical change. Cambridge: Cambridge University Press.

Heine, Bernd, Tania Kuteva 2006. The changing languages of Europe. Oxford: Oxford University Press.

Heine, Bernd, Tania Kuteva 2007. The genesis of grammar: a reconstruction. Oxford: Oxford University Press.

Heine, Bernd, Derek Nurse (eds.) 2008. A linguistic geography of Africa. Cambridge: Cambridge University Press.

Heine, Bernd, Heiko Narrog (eds.) 2009. The Oxford handbook of linguistic analysis. Oxford: Oxford University Press.

Kirjandus

<http://www.prof-bernd-heine.de> (detsember 2009)

http://de.wikipedia.org/wiki/Bernd_Heine (detsember 2009)

Heine, Bernd 2003. Grammaticalization. – The handbook of historical linguistics. Ed. Brian D. Joseph, Richard D. Janda. Oxford: Blackwell, pp. 575–601.

Heine, Bernd, Tania Kuteva 2002. World lexicon of grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.

Ilse Lehiste

Maailma üks tuntumaid Eesti keeleteadlasi on kahtlemata Ilse Lehiste. Tema tegevus keeleteadlasena, eeskätt foneetikuna on saavutanud maailmas väga laialdase tunnustuse. Ilse Lehiste tegevus on olnud oluliseks sillaks Eesti ja läänemaailma keeleteadlaste vahel.

Ilse Lehiste sündis Tallinnas kõrgema sõjaväelase perekonnas 31. jaanuaril 1922. aastal. Saksa okupatsiooni ajal lõpetas ta E. Lenderi eragümnaasiumi. Huvi keeleteaduse vastu saigi alguse just seal koolis, eeskätt läbi ladina keele, mida õpetas koolijuhataja, proua Lender, ise. Gümnaasiumi lõpetamise järel õppis Lehiste ühe aasta klaverit Tallinna konservatooriumis. 1942. aastal immatrikuleeriti ta Tartu Ülikooli filosoofia-teaduskonna üliõpilaseks. Ülikoolis avaldasid Lehistele eriti suurt mõju professorid Paul Ariste ja Konstantin Ramul. Tänu Paul Aristele avanes Lehiste ees foneetikamaailm, Konstantin Ramuli loengutest on aga Lehistele enim meelde jäänud loenguseeria teadusliku töö meetodist. II maailmasõja ajal 1944. aastal põgenes ta Saksamaale. Seal jätkas ta Tartu ülikoolis katkenud õpinguid esmalt Leipzigi ja seejärel Hamburgi ülikoolis. 1948. aastal kaitses Lehiste Hamburgi ülikoolis filoloogiadoktori kraadi (töö oli inglise kirjaniku William Morris'e islandi saagadel põhinevast luulest).

Ameerika Ühendriikidesse jõudis Ilse Lehiste 1949. aastal. Teistkordselt kaitses Lehiste doktorikraadi 1959. aastal lingvistika alal Michigani ülikoolis (akustilis-foneetiline uurimus „An Acoustic-Phonetic Study of Internal Open Juncture“, juhendaja Kenneth L. Pike). 1963. aastast alates on Lehiste põhitöökohaks ja koduülikooliks olnud Ohio Osariigi ülikool (*Ohio State University*) Columbus, kus ta 1965. aastal valiti lingvistika-professoriks. Alates 1987. aastast on ta emeriitprofessor.

Ilse Lehiste väljapaistvast tegevusest annab tunnistust rida väarikaid tiitleid. 1977. aastal valiti ta Essexi ülikooli audoktoriks Inglismaal, 1982. aastal Lundi ülikooli audoktoriks Rootsis ja 1989. aastal Tartu ülikoolis audoktoriks Eestis. Ta on valitud Ameerika Kunstide ja Teaduste Akadeemia (*American Academy of Arts and Sciences*) liikmeks, samuti kahe USA kutseühingu (*Acoustical Society of America* ja *American Association for the Advancement of Science*) liikmeks. Ta on olnud Ameerika Keeleteaduse Ühingu (*Linguistic Society of America*) president, pidanud külalisprofessorina loenguid paljudes maailma ülikoolides, sealhulgas Kölnis, Tartus, Tokios ja Viinis.

2001. aastal avaldas kirjastus Ilmamaa tuntud „Eesti mõtteloo“ sarjas valiku Lehiste artikleid pealkirjaga „Keel kirjanduses“. Samal aastal autasustati Lehistet Valgetähe III klassi teenetemärgiga. 1998. aastal valiti ta Soome Teaduste Akadeemia välisliikmeks ning 2008. aastal Eesti Teaduste Akadeemia välisliikmeks. 2009. aastal pälvis Lehiste Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhinna. Lehiste sulest on ilmunud üle 10 raamatu, 200 artiklit ja 100 arvustuse.

Lehiste on olnud 8 doktoriväitekirja juhendaja, (1970–1983): Zinny Bond “Units in Speech Perception”, Linda R. Shockey “Phonetic and Phonological Properties of Connected Speech”, Sara S. Garnes “Quantity in Icelandic: Production and Perception”, John Perkins “An Acoustic Phonetic Study of Cross Dialect Borrowing”,

Holly Semiloff “An Acoustic Correlate of Syllabicity in English”, Robert K. Herbert “Language Universals, Markedness Theory, and Natural Phonetic Processes: The Interaction of Nasal and Oral Consonants”, Christopher Farrar “A Prototype Model of Speech Perception”, Rachel Schaffer “Vocal Cues for Irony in English”, Deborah Schaffer “Intonation Cues to Management in Natural Conversation”.

1983. aastast kuulus Lehiste ühe liikmena rahvusvaheliste foneetikateaduste kongresside organiseerimiskomiteesse. Eeskätt tänu temale toimus 1987. aastal Tallinnas üheteistkümnnes rahvusvaheline foneetikakongress endise Keele ja Kirjanduse Instituudi korraldusel. Seda kongressi mäletatakse veel tänini väga hea sõnaga.

Lehiste peamiseks tegevusvaldkonnaks keeleteaduses on olnud [akustiline foneetika](#). [Akustiline foneetika](#) uurib häälelained ja selle vahendusel edastatava suulise kõne üksuste akustilisi omadusi. Lehiste: „Kõneleja ütleb midagi ning seda tehes tekitab helilaine, milles kodeerib oma mõtte lingvistilisse vormi. Helilaine jõuab kuulaja kõrva ning see dekodeerib läkituse. Eelduseks on, et kõneleja ja kuulaja kasutavad sama koodi – sama keelt. Kogu informatsioon on aga helilaines.“ (Keel kirjanduses 2000: 10). Lehiste uurimistöös seisnebki nimelt selles: uurida, mismoodi lingvistiline sõnum on helilainesse kodeeritud.

Lehiste tegevuse algus foneetikuna langes kokku [spektrograafi](#) laialdase kasutuselevõttuga, mis andis uurijale võimaluse saada helisignaali kolmemõõtmeline kirjeldus (parameetriteks aeg, võnkesagedus ja helienergia). Nimelt sattus Lehiste Michigani ülikooli just siis, kui sinna oli tulnud professoriks Bell Telephone Laboratory’st, kes oli üks akustilise foneetika kui teadusharu algatajatest, ning kes tõi endaga kaasa ühe maailma esimestest [spektrograafidest](#), mis oli käsitsi ehitatud. [Spektrograafiline](#) analüüs on teinud võimalikuks foneetiliste nähtuste objektiivse kirjeldamise nii segmentaalsel kui ka suprasegmentaalsel tasemel. Selles valdkonnas loetakse Lehiste töid lingvistikas klassikalisteks juba palju aastaid.

Ilse Lehiste olulisim raamat on monograafia „[Suprasegmentaalid](#)“ („Suprasegmentals” 1970). Kõne suprasegmentaalsed ehk [prosoodilised nähtused](#) on kõnesignaali mittehäälikulised tunnused. Need on tunnused, mis on seotud heli põhitooni, kestuse ja intensiivsusega. Seda raamatut tsiteeritakse maailma keeleteaduses veel praegugi. Ilmumise ajal oli see uuenduslik – keegi polnud integreeritult kirjutanud suprasegmentaal-süsteemidest (rõhk, kvantiteet – pikkuse-opositsioon, toon). See oli ka selles mõttes huvitav, et fonoloogid-foneetikud tegelesid sel ajal rohkem segmentidega – vokaalide/konsonantidega. Raamat oli uuenduslik ka selle poolest, et Lehiste kasutas eksperimentaalfoneetika meetodeid. [Suprasegmentaalsed nähtused](#) on olulisel kohal eesti keele foneetikas, kus kolme välte vahelised erinevused on akustiliselt kodeeritud põhiliselt kahe tunnuse abil. Nendeks tunnusteks on sõna esimese, rõhulise silbi kestuse suhe järgneva, rõhutu silbi kestusega ning (teise ja kolmanda välte eristamisel) põhitooni kontuur.

Ilse Lehiste on teinud tihedat koostööd eesti keeleteadlastega ja uurinud eesti keele foneetikat ja fonoloogiat, rakendades moodsaimaid katselis-foneetilisi meetodeid. 2001. aastal ilmus Lehiste sulest koos Jaan Rossiga ingliskeelne raamat „Eesti vanema rahvalaulu temporaalne struktuur” („The Temporal Structure of Estonian Runic Songs”), mida Lehiste peab omale kõige lähedasemaks raamatuks. Selles

raamatus vaadeldakse peamiselt akustilise foneetika meetoditega regilaulu kui lauldud keele prosoodilisi iseärasusi võrrelduna tavalise, kõneldud keelega. Eesti regilaulutraditsiooni üheks tunnuseks on teksti ja viisi suhteliselt vaba kombineeritavus, mis tähendab, et üht viisi saab laulda mitme tekstiga (ja üht teksti mitme viisiga). Niisugust kombineeritavust võimaldab värsimõõt, mida tavapäraselt kirjeldatakse neljajalalise trohheusena. Jaan Ross koos Lehistega on püüdnud selles raamatus selgitada, millised akustilised muutused toimuvad keeles, kui viimane „surutakse” regivärsilise rahvalaulu kitsamatesse raamidesse ja teatud määral allutatakse värsimõödust ja muusikast johtuvatele piirangutele.

Lehiste üks olulisemaid uurimisobjekte on olnud prosoodilised süsteemid. Keeleteadlane ise ütleb, et huvi [prosoodia](#) vastu tekkis tal eeskätt vaidluses strukturalistidega. Strukturalism oli tollal keeleteaduses valitsev teooria ning üks nende seisukohtadest oli binaarsus – kõik opositsioonid olid binaarsed. Lehiste kasutas siis võimalust [spektrograafi](#) abil demonstreerida, et eksisteerib ikkagi kolmeastmeline süsteem (eesti keele näitel). Üks tema esimestest avaldatud artiklitest oli just „Segmental and syllabic quantity in Estonian“ (1960). Ta uurinud paljusid keeli, millel on huvitavad prosoodilised süsteemid; nende hulka kuuluvad serbohorvaadi, sloveeni, leedu, läti, rootsi, soome, islandi, fääri, jaapani ja eesti keel. Samuti on ta uurinud aspekte inglise keele foneetikas ja fonoloogias – näiteks viise, kuidas kõneleja signaliseerib sõnade piire, milline on suhe lausete vahel, kui nad esinevad iseseisvalt või osana mitme lausega väljendist jne.

Oma 80. eluaasta künnisel algatas Lehiste koos eesti keele ajaloo ja murrete professori Karl Pajusaluga Tartu ülikoolis väikeste soome-ugri keelte [prosoodia](#) uurimise projekti. Praegu võtab Lehiste aktiivselt osa Tartu ülikooli keeleteadlaste grupi tööst, kus uuritakse vähem läbi töötatud soome-ugri keelte prosoodilisi süsteeme. Projekti raames on ilmunud kolm raamatut – ersa, mari ja liivi [prosoodia](#) kohta – ning praegu käib töö mokša keele [prosoodia](#) uurimisega.

Keeleteadusliku tegevuse kõrval ei ole Lehiste kõrvale jätnud oma kirjanduslikke ja kirjandusteaduslikke huvisid. 1989. aastal avaldas Vello Salo kirjastus *Maarjamaa* Kanadas Lehiste luulekogumiku pealkirjaga „Noorest peast kirjutatud laulud”. Lehiste on kirjutanud arvukalt Eestis ilmunud kirjandusteoste tutvustusi USAs ilmuvale kvartalikirjale *World Literature Today*, varasema nimega *Books Abroad*. Lehiste ise arvab, et kui ta jäänuks Eestisse, siis tõenäoliselt oleks temast saanud luuletaja. Ta oli ja on suures vaimustuses „Arbujate“ loomingust.

Ilse Lehiste teadlasekreedo on: mingi nähtuse mõistmiseks on vaja seestpoolt vaataja intuitsiooni ja väljastpoolt vaataja perspektiivi. Samuti peab ta oluliseks seda, et teadlane ei pea mitte püüdma hüpoteesi tõestama, vaid peab sellele lähenema täiesti erapooletult, peab seda testima. Seda lähenemist on auväärne daam püüdnud edasi anda ka oma üliõpilastele.

Kasutatud allikad

Annus, E. 2007. *Ilse Lehiste – faustilikult teadmisjanuline teadlane.* –

<http://www.postimees.ee/180207/esileht/ak/245423.php>

Lehiste, I. 1960. *Segmental and syllabic quantity in Estonian.* American Studies in Uralic Linguistics 1, 21-82. Bloomington.

Lehiste, I. 1970. *Suprasegmentals*. MIT Press.

Lehiste, I. 2000. *Keel kirjanduses*. Koostaja: J. Ross. Ilmamaa, 2001.

Ross, J., Lehiste, I. 2001. *The Temporal Structure of Estonian Runic Songs*. Mouton de Gruyter.

Ross, J. 2009. *Wiedemanni keeleauhind: Ilse Lehiste jäljed keeleteaduses*. – Sirp 7, 20.02.2009.

Teras, P. 2009. *Intervjuu: Ilse Lehiste*. – Oma Keel, 19/sügis 2009.

Ilse Lehiste kodulehekül: <http://www.ling.ohio-state.edu/~ilsele/>

Ülevaate koostas *Tuuli Tuisk*

Emanuel Schegloff

Ameeriklane Emanuel A. Schegloff (sünd. 1937) on üks tuntumaid vestlusanalüütikuid ja selle meetodi üks rajajaid.

Schegloff töötab alates 1979. aastast California Los Angelese ülikoolis sotsioloogia professorina. Tänu oma pikaaegsele ja viljakale teadustööle on ta teeninud aunimetuse tunnustatud (*distinguished*) professor. Enne Los Angelesi töötas Schegloff veel Berkeley ülikoolis, Ohio ülikoolis, Columbia ülikoolis, Rockefelleri ülikoolis ja Michigani ülikoolis. Külalisprofessorina on ta töötanud ka näiteks Pariisi ülikoolis.

Schegloff kuulub mitme mõjuka keeleteadusliku ajakirja toimetuskolleegiumi. Sealhulgas *Journal of Pragmatics*, *Research on Language and Social Interaction*, *Discourse Studies* ja *Language and Cognitive Processes*.

Panus keeleteadusesse

Nagu eelpool mainitud on Schegloff üks nimekamaid vestlusanalüütikuid. Koostöös Harvey Sacksi ja Gail Jeffersoniga arendas ta 1960ndate lõpul ja 1970ndate alguses välja [konversatsioonianalüüsi](#) (CA) meetodi, mis algselt oli küll sotsioloogiline meetod, kuid hiljem levis ka teistesse valdkondadesse. [Konversatsioonianalüüs](#) ehk [vestlusanalüüs](#) on vestluse mikroanalüüs, mis uurib suhtlust inimeste ühistegevuse mehhanismina. Esialgu uuriti eelkõige argivestlusi, kuid tasapisi lisandusid ka institutsionaalsed vestlused. Tehnika arenedes on materjali salvestamine liikunud audiovahenditelt videole, mis võimaldab analüüsimisel arvesse võtta ka mittekeelelisi tegureid.

Koos Sacksi ja Jeffersoniga pandi alus ka [vestlusanalüüsi](#) terminoloogiale, mille keskseimad mõisted on:

1. [Vooruliigendus](#) (*turn organization*) ja [vooruvahetusmehhanism](#) (*turn taking*). Selle liigenduse sisuks on seletamine, kuidas kõnelejad üleüldse oma kõnevoore üles ehitavad ja kuidas toimub kõnevooru üleandmine.
2. Sekventsi- ehk [järjekorraliigendus](#) (*sequence organization*) ja [naabruspaarid](#) (*adjacency pairs*). Vestluses esineb osa kõnevoore ja lausungeid paaridena, nad on jagatavad esiliikmeks ja järelliikmeks ning on omavahel seotud. Näiteks tervitus-vastutervitus ja küsimus-vastus [naabruspaarid](#).

3. Parandusliigendus (*repair organization*). Siia alla koonduvad võtted, millega vestlejad lahendavad vestluses ettetulevaid kuulmis-, rääkimis-, ja arusaamisprobleeme. Parandused jagunevad enda ja teise tehtud parandusteks.

Samu mõisteid kasutatakse ka teistes teadusvaldkondades. Näiteks suhtluslingvistikas, mis ongi välja kasvanud [vestlusanalüüs](#)ist. Samuti kasutavad [vestlusanalüüs](#)i mõisteid uurijad, kes oma uurimistöös kombineerivad erinevaid meetodeid. Näiteks pedagoogid, afasioloogid, psühholoogid.

Peale Sacksi ja Jeffersoni on Schegloff veel koostööd teinud paljude teadlastega. Muuhulgas võib esile tuua sellised nimed nagu John Heritage, Gene Lerner ja Anita Pomerantz, kes on kõik silmapaistvad [vestlusanalüüs](#)i meetodi edasiarendajad.

Olulisemad teosed

Hilisematest teostest tasub esile tuua raamatu *Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis* (2007), mis on esimene osa Schegloffi raamatute sarjast, mis tutvustab [vestlusanalüüs](#)i põhitõdesid. Esimene osa keskendub [sekventsiliigenduse](#)le.

Schegloff on olnud autoriks mitmete artikkelitele, mis on mõjutanud kogu [vestlusanalüüs](#)i meetodi arengut, ja mis on muutunud selle valdkonna omamoodi klassikaks. Siinkohal olgu välja toodud mõned neist:

- *Opening Up Closings* (Jefferson, Sacks, Schegloff: 1973). Artikli keskseks teemaks on sekvents- ja [järjekorraliigendus](#).
- *Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation* (Jefferson, Sacks, Schegloff: 1974). Artiklis kirjeldatakse, kuidas toimub vestluses vooruvahetus ja esitatakse [vooruliigenduse](#) mudel.
- *Preference for Self Correction in the Organization of Repair in Conversation* (Jefferson, Sacks, Schegloff: 1977). Artikkel räägib parandusmehhanismist ja selle põhiliigendusest. Artikli sisuks on see, et eneseparandus on vestluses eelistatud, see tähendab, et enne tuleb vestluses eneseparandus kui teise tehtud parandus.
- *The Routine as Achievement* (Schegloff: 1986). Artikkel annab ülevaate telefonivestluste alguste uurimisest.
- *Between Micro and Macro: Contexts and Other Connections* (Schegloff: 1987). Artiklis selgitatakse mikro- ja makrotasandite kaudu mikro- ja makroanalüüsi seoseid ja erinevusi.

Kriitika

Eelkõige on kriitikat tekitanud [vestlusanalüüs](#)i *konteksti* mõiste (nt Billig: 1999; Levinson: 2005). Kriitikud on öelnud, et *konteksti* mõiste [vestlusanalüüs](#)is on väga

ähmane ja määratlematu, ning et [vestlusanalüüs](#) vaatleb küll vestlust iseeneses, kuid mida see iseeneses tähendab, ei ole kuskil täpselt sõnastatud. Kritiseerimise põhjus peitub peamiselt selles, et erinevates uurimisvaldkondades on *konteksti* mõistel erinev sisu.

Kritiseeritud on ka seda, et [vestlusanalüüs](#) vastab küll küsimusele *kuidas*, kuid ei vasta küsimusele *miks* (Wetherell: 1998). Schegloff väidab vastu, et [vestlusanalüüs](#) on iga vestluse uurimise esimene samm (ka siis, kui ei vasta küsimusele *miks*). [Vestlusanalüüs](#) annab uurijale võimaluse näha, mis praktikaid kõnelejad kasutavad ja oluliseks peavad enne, kui miks-küsimusega neile läheneda. Peale selle [vestlusanalüüs](#) vastab *miks*-küsimusele kõneleja perspektiivist, mis võib olla olulisemgi kui uurija oma (1998).

Kirjandus

Billig, Michael 1999. Whose Terms? Whose Ordinariness? Rhetoric and Ideology in Conversational Analysis. – *Discourse & Society* 10, 543–558.

Jefferson, Gail, Harvey Sacks, Emanuel Schegloff 1974. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. – *Language*, 50, 4, 696–735.

Jefferson, Gail, Harvey Sacks, Emanuel Schegloff 1977. Preference for Self Correction in the Organization of Repair in Conversation. – *Language*, 53, 2, 361–382.

Levinson, Stephen, C. 2005. Living With Manny's Dangerous Idea. *Discourse Studies* 7, 4–5, 431–453.

Wetherell, Margaret 1998. Positioning and Interpretive Repertoires: Conversational Analysis and Post-structuralism in Dialogue (Re Whose Text). – *Discourse & Society*, 9, 387–412.

Sacks, Harvey, Emanuel Schegloff 1973. Opening Up Closings. – *Semiotica*, VII, 4, 289–327.

Schegloff, Emanuel 1986. The Routine as Achievement. – *Human Studies*, 9, 111–151.

Schegloff, Emanuel 1987. Between Micro and Macro: Contexts and Other Connections. In J. Alexander, B. Giesen, R. Munch, Smelser (eds), *The Micro-Macro Link*. University of California Press, 207–234.

Schegloff, Emanuel 1998. Reply to Wetherell, *Discourse & Society*, 9, 3, 457–460.

Schegloff, Emanuel 2007. *Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis*, New York: Cambridge University Press.

Beryl T. Sue Atkins: tänapäeva silmapaistvamaid leksikograafe

Leksikograafia on teadupärast sõnastike koostamist kirjeldav distsipliin, kuid ometi ei ole see puhtalt praktiline ala, sellel on ka teine aspekt: [metaleksikograafia](#) ehk [teoreetiline leksikograafia](#), mis arutleb sõnastike üle laiemas kontekstis kui konkreetsed sõnastikuprojektid. Viimasel suurel leksikograafide kokkutulekul 2008. aasta juulikuus Barcelonas (EURALEXi 13. kongress) oli jutuks isegi see, et leksikograafiast võiks saada omaette täieõiguslik teadusharu, eraldiseisvana lingvistikast, millega seda seni on seostatud. Kuigi inimene, kellest juttu tuleb, on enda sõnutsi pigem praktik kui teoreetik, on ta siiski andnud väga suure panuse ka teoreetilisse leksikograafiakäsitusse, seostades praktikat teoriaga.

Sue Atkins (1932?) on üks moodsa leksikograafia suurkujudest, ehkki olulisi nimesid on kahtlemata palju teisigi. Siinne info pärineb peamiselt Atkinsi koostatud ülevaatest veebilehel <http://www.lexmasterclass.com> (16.11.2009) ja kirjavahetusest guru endaga.

Atkins on õppinud Edinburghi ülikoolis üldkeeleteadust ning prantsuse ja hispaania filoloogiat, aastal 2000 anti talle Brighton ülikooli audoktori kraad (D Litt) tema üldise panuse eest leksikograafiasse ja keeleteadusse, möödunud aastal andis talle sama kraadi ka Pretoria ülikool panuse eest Lõuna-Aafrika leksikograafiasse. Külalisloenguid on ta pidanud väga paljudes Euroopa riikides, USAs, Austraalias, Jaapanis ja Lõuna-Aafrikas, lisaks sellele on ta korraldanud kümneid leksikograafiakoolitusi.

Atkins on töötanud professionaalse leksikograafina juba pool sajandit, alustades 1960. aastatel tööd Collins kirjastuse juures. Seal osales ta toimetajana mitmeti uuendusliku inglise-prantsuse sõnaraamatu koostamises. Uuenduslik oli tollal idee, et sõnastik peab lähtuma kasutaja vajadustest ja kaasaegsest keelest, mitte sisaldama palju hermeetiliselt suletud informatsiooni, mida leksikograaf võib küll pidada vajalikuks, aga millest kasutaja aru ei saa (ja sel juhul on selles süüdi leksikograaf). Hiljem asus ta tööle Oxfordi ülikooli kirjastuse leksikograafianõustajana: sealse töö ühe tähtsama teoreetilise aspektina töötas ta välja metodoloogia kakskeelsete sõnastike koostamiseks korpuseinfo põhjal (sellisena on koostatud näiteks Oxford-Hachette'i inglise-prantsuse sõnaraamat, praegu koostatakse just korpuseandmetele tuginedes uut inglise-iiri sõnastikku, kasutades andmete töötlemiseks programmi SketchEngine). Praegu töötab Sue Atkins FrameNeti projekti leksikograafianõustajana Berkeley ülikoolis, olles muu hulgas praegusaja ühe kõige tähtsama leksikograafiaajakirja *International Journal of Lexicography* (IJL) toimetuskolleegiumi liige. Ühtlasi osaleb ta Euroopa Leksikograafia Assotsiatsiooni (EURALEX) töös, 2002. aastal valiti Atkins organisatsiooni eluaegseks auliikmeks.

Lisaks FrameNet'ile ja IJL-ile on Atkins olnud tegev ANC (American National Corpus) koostamises ja BNC (British National Corpus) loomise juures korpuse idee algatajana, praegu korraldab ta aktiivselt koos tuntud tegijate Michael Rundelli ja Adam Kilgarriffiga leksikograafidele kursusi: kolm nimetatud isikut on koondunud ühendusse Lexicography Masterclass (LexMC), mis pakub väga erineva sisuga koolitusi üle maailma, teiste seas ka iga-aastased Lexicom'i töötoad, kus on osalenud

ka Eesti Keele Instituudi leksikograafid. Atkinsi panuseks LexMC töösse on tema suur pädevus kakskeelsete sõnastike alal ning praktilise leksikograafia seostamine teoreetilise keeleteadusega.

Just see aspekt, keeleteooria rakendamine keele süstemaatilisel kirjeldamisel ja korpuseandmete leksikaalses analüüsis, on Atkinsi üks põhilisi uurimisvaldkondi. Samuti uurib ta selliste andmebaaside koostamist, kus talletatakse mitmesugust leksikograafilist infot, mida saaksid kasutada praktilises leksikograafiatöös nii inimesed (st üks- ja kakskeelsete tavasõnastike koostamiseks) kui ka arvutid (erileksikonide genereerimiseks). Näiteks pooldab Atkins ideed, et ideaalne kakskeelne sõnastik olekski virtuaalne ja tugineks kahel täiesti eraldiseisval ükskeelsel andmebaasil, mille andmeid saaks eri vajadustest lähtudes erinevalt kasutada ja mis oleks lõppkasutaja jaoks omavahel seotud linkide abil. Ühe praktilisema uurimisalana võib välja tuua ka sõnastike kasutusuuringud, selles vallas on ta avaldanud artikleid mh koos Krista Varantolaga (väga tuntuks on saanud nende 1997. aastal avaldatud "Monitoring Dictionary Use").

Teoreetilise leksikograafia kohta on Atkins avaldanud artikli 1993. aastal väljaandes *Dictionaries: the Journal of the Dictionary Society of North America*. Nagu pealkirjast "Theoretical Lexicography and its relation to Dictionary-making" võib välja lugeda, käsitleb ta seal teooria ja praktika kokkupuutepunkte, selgitades, et tegelikult ei tohiks leksikograafiale läheneda ainult mitteteoreetilisest ja intuiitivsest vaatepunktist, vaid tuleks arvestada ka näiteks leksikaalsemantika uurijate ning muude alade (psühholingvistika, sotsiolingvistika, stilistika, tekstianalüüsi) uurijatega, kes küll ei paku leksikograafidele vahetult rakendatavaid lahendusi, ent kelle teooriatest on taustteadmiste mõttes sõnastikukoostajatele siiski suurt abi.

Atkinsi viimase aja üks tähtsamaid publikatsioone praktilise leksikograafia vallas on 2008. aastal koos Michael Rundelliga koostatud mahukas leksikograafia käsiraamat *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, kus antakse ülevaade kõigist töötappidest, millega üks- ja kakskeelsete sõnastike koostamisel kokku puututakse või millega ideaaljuhul tuleks kokku puutuda. Lisaks konkreetsetele näpunäidetele sõnastike koostamiseks kirjeldatakse seal põgusalt üldse eri sõnastikke ja korpuseid, samuti korpusesüsteeme (CQS, *corpus query system*) ja sõnastikutarkvara (DWS, *dictionary writing system*).

Oma muudes arvukates publikatsioonides on Atkins muuhulgas käsitlenud üks- ja kakskeelseid õppesõnastikke (1985), korpusleksikograafiat (1991, 1992, 1994 jj), kakskeelseid sõnastikke laiemalt (1996), kontekstivaba tõlke küsimust seoses sõnastikega (2007) ja leksikograafiakoolitusi (ilmumas).

William Labov (04. 12. 1927)

Lapsepõlv

William Labov sündis Rutherfordis New Jerseys 4. detsembril 1927. aastal. 12-aastaselt kolis ta Fort Lee'sse New Yorgis ning tema keskkooliaastad olid täis pidevaid konflikte, kuna tema, eriti ta dialekt erines kõvasti New Yorgi omast. Umbes sellest ajast mäletab Labov Henry Higginsi karakterit filmist „Pygmalion“ ning Higginsi prototüüp foneetik Henry Sweet pälvis sellest alates Labovi austuse. Sellest hoolimata ei mõelnud ta enne kolledži lõpetamist keeleteadlase karjäärile.

Labov ja ülikoolid

Eialgu õppis Labov 1944–1948 Harvard College'is inglise keelt ja filosoofiat. 1949–1961 teenis ta elatist tööstuskeemia alal, 1961. aastast hakkas tegelema keeleteadusega. 1963. aastal kaitses Labov magistritöö Martha's Vineyardi dialekti muutustest, mis Ameerika Keeleteaduse Ühingu (*Linguistic Society of America*) poolt hästi vastu võeti. Doktoritöö New Yorgi dialektidest tegi Labov Columbia Ülikoolis Uriel Weinreichi juhendamisel 1964. aastal. Pärast seda õpetas ta 1970. aastani Columbia ülikoolis, aastal 1971 suundus aga Pennsylvania Ülikooli, kus 1977 sai ülikooli keeleteaduse labori direktoriks.

Labov organisatsioonide liikmena

National Academy of Arts and Sciences (al 1979)

National Academy of Sciences (al 1993)

American Association for the Advance of Science (al 1997)

Linguistic Society of America (president 1979)

Labov ja ajakirjad

Language Variation and Change, toimetaja

Journal of Dialect Geography, toimetaja

Labov ja auhinnad

David H. Russell Award for Distinguished Research in English (1966)

Guggenheim Fellow (1970–1971 ja 1987–1988)

Leonard Bloomfield LSA award for Principles of Linguistic Change, Vol. 1 (1996)

Leonard Bloomfield LSA award for Atlas of North American English (2008)

Labovi panus keeleteadusesse

William Labovit on nimetatud sotsiolingvistika isaks, mõjuvõimsaks teadlaseks, kes on välja töötanud vastava distsipliini metodoloogia. Tema peamisteks

huviavaldkondadeks on sotsiolingvistika, dialektoloogia ning keelemuutused, ent ta on tegelenud ka narratiivi struktuuri ja olemuse ning lugemise uurimisega. Labovi eesmärgiks on lähtumine kvantitatiivsetest parameetritest, mille põhjal oleks eksimatult võimalik otsustada keelenähtuse olemuse üle.

Labovi üheks tähtsamaks teoseks võib pidada raamatut *The Social Stratification of English in New York City* (1966), milles ta keskendus New Yorgis kõneldava inglise keele variantidele. Tegu on ühe esimese uurimisega, mis käsitleb keele sotsiaalset varieerumist ning Labovi rakendatud andmekogumismeetod oli nurgakivi, mis diskursuse edasisel arenemisel oluliseks eeskujuks jäi.

Labov defineeris oma töös [idiolekti](#) ja dialekti mõisteid eelkäijatest erinevalt; ta ei näinud [idiolekti](#) kui suhteliselt püsivat ja sidusat süsteemi, vaid vastupidi, kui ebapüsivat ja vastuolusid sisaldavat keelevarianti. Labov on seisukohal, et üksikisiku keele mõistmiseks on tarvis tunda seda sotsiaalset konteksti, millest kõneleja pärineb.

Sama mõjukas on ka 1965–1968 Harlemis läbi viidud uurimus **afroameerika inglise keelest**, mille tulemusena jõudis Labov järeldusele, et *Black English Vernacular* on omaette eluõigusega eraldiseisev dialekt, selle grammatiline süsteem on võrdväärne teiste keeltega ning seega tuleks afroameerika inglise keelt nt koolides võõrkeelena käsitleda. Labovilt ilmunud teema laaulatuslik grammatiline käsitlus oli mustanahaliste inglise keele uurimise alal esimene. Põhjaliku kokkuvõtte mustanahaliste ameerika noorte dialektist annab 1972 ilmunud raamat *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*.

Labovi hilisem tegevus hõlmab suurel määral tänapäevase ameerika inglise keele fonoloogia uurimist, ta on tegelenud **vokaalide ahelmuutuste** põhjuste ja mehhanismidega. Labov on leidnud, et tänapäeval on Ameerikas toimumas kaks suuremat ahelmuutust ning nimetanud neid vastavalt Ameerika Ühendriikide lõunaosa dialektigrupi nihkeks (*Southern Shift*) ja Ameerika Ühendriikide põhjaosa linnade ehk Inland Northi dialektigrupi nihkeks (*Northern Cities Shift*), samuti on mitmed tagasihoidlikuma kaaluga ahelmuutused aktiivsed mitmes väiksemas piirkonnas. Näiteks põhjapoolsed muutused hakkasid Labovi järgi arenema 19. sajandil seoses Erie kanali ehitamisega. Erinevaid inglise keele variante kõnelevate tööliste laialdane kokkupuude pani kiiresti aluse keele muutumise trendile.

2006. aastal ilmus koostöös Sharon Ashi ja Charles Bobergiga raamat *The Atlas of North American English*. Teose tarbeks koguti telefoni teel andmeid 762 keelekasutajalt ning uurimus vaatleb kogu Põhja-Ameerika linnapiirkondade dialekte. Teose näol on tegu esimese üldlusega USA ja Kanada dialektide hääldeest ja vokaalisüsteemidest. 1990ndate aastate aktiivsete keelemuutuste tulemustest lähtuvalt on raamatus ka ameerika inglise keele dialektide piirid kaasajastatud.

Labovi tähtsamate teoste hulka kuuluvad veel *The Study of Nonstandard English* (1969), *Sociolinguistic Patterns* (1972), *Principles of Linguistic Change vol.I Internal Factors* (1994), *Principles of Linguistic Change vol.II Social Factors* (2001).

Tuntumad õpilased: John Baugh, Penelope Eckert, Gregory Guy, Beatrice Lavandera, John Myhill, Geoffrey Nunberg, Peter Patrick, Shana Poplack, John

Rickford, Deborah Schiffrin, and Malcah Yaeger-Dror

Täielik bibliograafia: <http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/WL.BIB.pdf>

Kirjandus

<http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/home.html>

<http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/HowIgot.html>

http://en.wikipedia.org/wiki/William_Labov

http://assets.cambridge.org/97805218/21223/excerpt/9780521821223_excerpt.pdf

<http://www.mouton-online.com/anae.php>

Ülevaate koostas *Helen Kirsipuu*

Joseph H. Greenberg (28. 05. 1915–07. 05. 2001)

Lapsepõlv

Joseph Harold Greenberg sündis 28. mail 1915 New Yorgis Brooklynis. Tema vanemad olid juudid, isa pärit Poolast ning ema Saksamaalt. Lapsepõlves oli Joseph Greenbergil kaks suurt huvi: muusika ja keeled. Juba varases nooruses hakkas ta õppima klaverimängu ning 14-aastaselt andis ta koguni kontserdi Steinway Hall'is. Ehkki pärast keskkooli lõpetamist otsustas Greenberg akadeemilise karjääri kasuks, jäi klaverimäng tema hobiks kuni elu lõpuni, ta mängis pilli igal õhtul.

Huvi keelte vastu tekkis samuti varakult. Heebrea koolis õppis ta algtasemel heebrea keelt, James Madison High Schoolis ladina ja saksa keelt. Iseseisvalt õppis ta lisaks veel kreeka, araabia ning arvukalt teisti eksootilisi keeli, ülikooli astudes võttis aga akadi ja erinevate slaavi keelte kursusi. Iseseisev keeleõppimine käis tema teadustööga kaasas ka kogu edaspidise elu.

Greenberg ja ülikoolid

Aastal 1932 astus Greenberg Columbia Ülikooli New Yorgis, kus osales muuhulgas ka Franz Boas'i indiaani keelte teemalistel loengutel. Ta jätkas antropoloogia õpinguid Northwestern University'is Chicagos Melville Herskovitsi juhendamisel ning kaitses 1940. aastal doktoriväitekirja islami mõjudest hausa keeltes. 1937/38. õppeaasta veetis ta Yale'i Ülikoolis, kus 1940. aastal jätkas ka järel doktorantuuris, mille viieks aastaks katkestas kohustuslik teenistus USA armees. Pärast Teist maailmasõda õpetas Greenberg ühe aasta Minnesota Ülikoolis, 1948 läks ta aga tagasi Columbia Ülikooli antropoloogia lektoriks. 1962. aastal kolis Greenberg Californiasse Stanfordini Ülikooli antropoloogia osakonda, kus töötas kogu oma ülejäänud elu.

Greenberg organisatsioonide liikmena

National Academy of Sciences (esimese keeleteadlasena)

African Studies Association (president 1965)

Linguistic Society of America (president)

American Academy of Arts and Sciences

American Philosophical Society

Center for Advanced Study of the Behavioral Sciences

Greenberg ja auhinnad

Talcott Parsons Prize in the Social Sciences

New York Academy of Sciences Award in Behavioral Science

Haile Selassie Prize for African Research

Greenbergi panus keeleteadusesse

Greenbergi **olulisemateks uurimisaladeks** olid keelte struktuur ja klassifitseerimine, keeletüpoloogia ning [keeleeuni versaalid](#). Ta oli eelkõige empiiriline teadlane, kes pühendus empiirilise keeleteaduse loomisele ja arendamisele; tema sageli funktsionalistlikuks nimetatud lähenemine vastandus samal ajal aktiivselt tegutsenud Noam Chomsky formalistlikule ratsionalistlikule teooriale. Pärast Teist maailmasõda hakati Ameerikas asutama esimesi lingvistikateaduskondi ning Greenbergil oli suur roll nende (ja USA keeleteaduse kui sellise) kujundamisel. Greenberg ise on öelnud, et ta õppis rohkem keeltelt kui keeleteadlastelt.

Greenbergi esimene rahvusvahelist tähelepanu pälvinud töö oli 1200 aafrika keele klassifitseerimine 16 erinevasse keeleperekonda (tollal arvatava viie asemel). Töö ilmus ajakirjas *Southwestern Journal of Anthropology* aastatel 1949–1950. Greenberg ei nõustunud lõplikult 20. sajandini levinud arvamusega, et keelte suguluse määramiseks on esialgu tarvis rekonstrueerida protokeel. Tema väitis, et keelte geneetiline klassifitseerimine peaks protokeele rekonstrueerimisele eelnema, mitte järgnema. Ta rakendas oma uurimuses hoopis meetodit, mida nimetas [massvõrdluseks](#) (*mass comparison*, hiljem *multilateral comparison*), võrreldes süstemaatiliselt suurt hulka sõnavara väga paljudes keeltes. Greenbergi järgi on oluline uurida pigem piiratud hulka keelematerjali (põhisõnavara, morfoloogia, häälikumuutused) võimalikult paljudes keeltes, mitte võimalikult suurt keelematerjali vaid mõne keele näitel. Tema teoorias on keeled suguluses, kui nende vahel esinevad süstemaatilised vastavused – mida rohkem vastavusi ning mida sagedasemad sarnasused, seda lähemalt on keeled omavahel seotud.

Esialgu said Greenbergi klassifikatsioonid ning meetod **kriitika** osaliseks, põhjustades tulised debatte Inglise ja Saksa vanema põlvkonna keeleteadlaste hulgas. Enamik ajaloolise lingvistikaga tegelevaid teadlasi väitis, et [massvõrdlus](#) ei anna usaldusväärseid tulemusi, kuna ei suuda hinnata juhuslike kokkulangevuste ja laenamise osakaalu. Peamised oponendid olid Lyle Campbell, Donald Ringe ja William Poser. Sellegipoolest jätkas Greenberg oma tööd aafrika keelte kallal, vähendades mõne aja möödudes keeleperede arvu 12-le, 1963. aastal avaldas ta aga

lõpliku klassifikatsiooni vaid nelja aafrika keelkonna näol - Afroaasia, khoisani, Nigeri-Kordofani ja Niiluse-Sahara. See klassifikatsioon on laialt aktsepteeritud tänapäevani.

Lisaks aafrika keelte klassifitseerimisele on Greenberg kirjutanud hulgaliselt artikleid nende keelte fonoloogiast ja morfoloogiast, samuti uuris ta keelekontakte Aafrikas.

Pärast esialgset aafrika keelte grupeerimist uuris Greenberg lähemalt Põhja ja Lõuna-Ameerika, Austraalia ja teiste piirkondade keeli. Ta määras Lõuna-Ameerikas kindlaks seitse keeleperekonda, Austraalia keeled aga klassifitseeris ühte suurde (*General Australian* e pama-njunga keelkond) ning mitmesse väiksemasse rühma. 1960. aastal näitas Greenberg, et tema identifitseeritud 14 okeania keelt kuuluvad ühte rühma. Samal aastal avaldati tema uurimus, mille järgi ameerika põlised keeled jagunevad kolme geneetilisse gruppi (umbes samal ajal jõudsid iseseisvalt samale järeldusele Sydney Lamb ja Morris Swadesh).

1950ndate aastate keskel tabas Greenbergi intellektuaalne kriis, ta hakkas kahtlema Ameerika strukturalismis ning loogilises positivismis, mille põhimõtetel oli ta oma hariduse saanud. Greenberg pöördus nüüd tüpoloogia ning [keeleuniversaalide](#) poole. 1957 avaldas Greenberg oma esimese uurimuse [keeleuniversaalide](#)st väljaandes *Essays in linguistics*, milles ta lõi seose tollase keeletüpoloogia ja universaalide uurimise vahel.

1961. aastal Dobbs Ferry's peetud konverentsil esitles Greenberg avalikkusele esimest korda tööd *Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements*, mis avaldati trükis 1963. aastal. Artiklis pani ta paika kaasaegse tüpoloogia metodoloogia ning esitas [keeleuniversaalide](#) loogilise vormi, tänapäevase sünkroonilise lingvistika olulise aluse. Greenberg eristas artiklis implikatsioonilised universaalid (kui keeles esineb X, siis esineb ka Y) ja bikonditsionaalsed universaalid (keeles esineb X siis ja ainult siis, kui selles esineb ka Y). Tegu on äärmiselt mõjuka ning ühe enimsiteeritud tööga keeleteaduses tänapäevani ning seda peetakse Greenbergi suurimaks panuseks keeleteadusesse.

Selleks, et teha järeldusi keeltes esinevate universaalide kohta, on Greenberg kuulsasse artiklisse kokku kogunud mitmekesise näitematerjali 30 keele põhjal. Ta väidab, et keele grammatilisi kategooriaid tuleb võrrelda väliste semantiliste tunnuste alusel, mitte lähtuda struktuurist. Samade põhimõtete alusel vaatles ta ka sõnajärge ning morfoloogilisi kategooriaid. Näiteks huvitas Greenbergi küsimus, millised võimalikud subjekti, objekti ja verbi kombineerumise võimalused keeltes tegelikult esinevad ning millised neist on haruldased. Selle töö tulemusena formuleeris Greenberg 45 [keeleuniversaali](#). Kui Greenbergi keeletüpoloogiline töö pälvis palju kriitikat, siis tema universaalide teooriat tunnustasid ka mitmed tema senised vastased.

1967. aastal said Greenberg ja tema kolleeg Charles Ferguson Rahvusliku Teadusfondi grand [keeleuniversaalide](#) uurimiseks kuni 1976. aastani. Projekti kaasati mitmeid tunnustatud teadlasi, teiste hulgas Talmy Givón, Leonard Talmy and Edith Moravcsik. Selle projekti tulemusena ilmus 20 uurimust [keeleuniversaalide](#) alal (*Working Papers in Language Universals*) ning neljaköiteline sari *Universals of Human Language*.

Samal ajal töötas Greenberg ise veel mitmete oluliste uurimustega [keeleuniversaalide](#) vallas. Üks tema kaalukamaid sünkroonilisi uurimusi oli artikkel markeerituse universaalidest ja hierarhiatest, mis ilmus aastal 1966. Samas hakkas teda 1960ndatel huvitama ka diakrooniline tüpologia ehk keelemuutuste universaalid. Tema sellest paradigmast lähtuv töö grammatilise soo markeritest mõjutas suuresti [grammatisatsiooniteooriat](#).

Pärast pensionile jäämist jätkas Greenberg kirjutamist nii [keeleuniversaalide](#) ja tüpologia alal, ent tema peamiseks huviks oli sel perioodil siiski lingvistiline taksonoomia. Tema viimaseks tööks jäi kaheköiteline teos indo-euroopa keelte lähematest sugulastest, 2000. aastal avaldati uurimuse esimene köide, *Indo-European and its closest relatives: the Eurasiatic language family, vol. 1: grammar*, teine köide *Indo-European and its closest relatives: the Eurasiatic language family, vol. 2: lexicon* ilmus postuumselt aastal 2002.

Koostööd teinud: Charles Ferguson, Talmy Givón, Leonard Talmy, Edith Moravcsik

Peamine vastane: Noam Chomsky

Täielik bibliograafia: <http://www.unm.edu/~wcroft/Papers/JHGbibl.pdf>

Kirjandus

<http://www.unm.edu/~wcroft/Papers/JHGbit.pdf>

http://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Greenberg

<http://news-service.stanford.edu/news/2002/april24/greenbergmem-424.html>

<http://news.stanford.edu/news/2001/may16/greenberg-516.html>

Sõnastik

akustiline foneetika: foneetika haru, mis uurib häälelainerit ja selle vahendusel edastatava suulise kõne üksuste akustilisi omadusi

bikonditsionaalne universaal: keeles esineb X siis ja ainult siis, kui selles esineb ka Y

dekategoriseerumine: leksikaalsetele või teistele vähem grammatilistele üksustele omaste morfosüntaktiliste tunnuste kadu grammatiseerumisprotsessi käigus

desemantiseerumine: keeleüksuse tähendusliku sisu kadu grammatiseerumisprotsessi käigus

eend: [orientiiri](#) vaste inimese meeles

ekstensioon: keeleüksuse kasutuskonteksti üldistumine grammatiseerumisprotsessi käigus

erosioon: foneetilise ainese kadu grammatiseerumisprotsessi käigus

fiktiivne liikumine: nähtus, mille puhul paigalolevat objekti kirjeldatakse liikuvana (nt *Tee läheb Tartust Tallinnasse*)

formaalne ruum: süsteem, milles allomorfid ja konstruktsioonitüübid suhtestuvad üksteisega ja paigutuvad sõnavormidesse

freim: kontekstimudel, milles vastavalt olukorrale vahetuvad osalised ja muutujad, kuid püsib situatsiooni taust. Freim on loend tingimustest, mis peavad olema täidetud, et seda situatsiooni võiks nimetada teatud sõnaga.

freimisemantika: [käändegrammatika](#) edasiarendus, mille üheks eesmärgiks on esitada ühtse mõistelise struktuurina maailmateadmised ja tähendused

grammatisatsioon: keele leksikaalse ainese muutumine grammatilisemaks ja grammatiliste üksuste muutumine veel grammatilisemaks (Jerzy Kuryłowicz)

grammatisatsiooniteooria: teooria, mis kirjeldab, kuidas grammatilised vormid tekivad ja kujunevad, ning miks on nende ülesehitus just selline, nagu see on (Heine 2003: 575)

idiolekt: indiviidi keelekasutus

implikatsiooniline universaal: kui keeles esineb X, siis esineb ka Y

jõudünaamika: mudel, mille jõudünaamiliste suhete kirjeldamiseks keeles. Mudeli osalised on *agonist* ja *antagonist* - agonist püüab liikuda ja antagonist tema liikumist takistada.

käändegrammatika: keeleteaduse suund, mille põhieesmärgiks on lauseliikmete semantiliste rollide ja neile vastavate grammatiliste rollide kirjeldamine

keeleuniversaal: nähtus, mis arvatakse olevat omane kõigile inimkeeltele

konstruktsioon: selline vormi ja tähenduse paar, mille kas vormi ja/või tähenduse mingi aspekt ei ole otseselt ennustatav selle üksuse komponentide põhjal

konstruktsioonigrammatika: keeleteaduse suund, mis peab põhiliseks keeleüksuseks konstruktsiooni

kujund: [trajektoori](#) vaste maailmas

massvõrdlus: suure hulga sõnavara süstemaatiline võrdlemine paljudes keeltes (keeletüpoloogias)

metaleksikograafia: uurib sõnastikke ja nende koostamist laiemas kontekstis kui konkreetsed sõnastikuprojektid

naabruspaarid: kokkukuuluvad lausungid vestluses (nt tervitus-vastutervitus, küsimus-vastus)

operatsiooniprintsiibid: keele konstrueerimise protseduurid ehk üldkognitiivsed operatsiooniprintsiibid, mille ülesanne on nii keeleüksuste tajumine, analüüsimine kui ka kasutamine

orientiir: objekt, mille suhtes [trajektoori](#) asendit hinnatakse

praimimine: keeleüksuse valiku mõjutamine eelnevalt kuulnud või kasutatud keeleüksuse poolt

radikaalne konstruktsioonigrammatika: [konstruktsioonigrammatika](#) edasiarendus, mille seisukoht on, et grammatilised kategooriad on täielikult ära määratud konstruktsioonide poolt ning ainukesed süntaktilised struktuurid on osa-terviku suhted konstruktsiooni ja seda moodustavate süntaktiliste elementide vahel

satelliidikeeled: keeled, milles liikumisverbi tüvi väljendab liikumisviisi, liikumistee on aga kodeeritud satelliidina (nt *Pall veeres mööda*)

sekventsiliigendus: kõnevoorude kindel järjestus vestluses

semantiline ruum: süsteem, mille kaudu mõisted-tähendused on määratavad

spektrograaf: aparaat, mis võimaldab helisignaali kolmemõõtmelist kirjeldust (parameetriteks aeg, võnkesagedus ja helienergia)

suprasegmentaalid: kõnesignaali mittehäälikulised tunnused (nt rõhk, kvantiteet)

taust: [orientiiri](#) vaste maailmas

trajektor: mõistestuse kõige olulisem osaline, see, kelle/mille kohta midagi öeldakse

tugi: [trajektoori](#) vaste inimese meeles

verbikeeled: keeled, milles liikumisverbi tüvi väljendab liikumisteed, liikumisviisi või põhjus on aga kodeeritud satelliidina (nt *Ta sisenes majja joostes*)

vestlusanalüüs: vestluse mikroanalüüs, mis uurib suhtlust inimeste ühistegevuse mehhanismina

vooruliigendus: liigendus, mille ülesandeks on seletada, kuidas vestluse osalised oma kõnevoore üles ehitavad

vooruvahetusemehhanism: kõnevooru üleandmise viis vestluses